

FLORA OG FAUNA

Udgiøvet af Naturhistorisk Forening for Jylland

*Tidsskriftet bringer originale artikler
om udforskning af Danmarks plante- og dyreliv, mindre
meddelelser om biologiske emner samt anmeldelser
af naturhistorisk litteratur*

---

99. ÅRGANG 3+4. HÆFTE. DECEMBER 1993
ÅRHUS

FLORA OG FAUNA

Udgivet af

NATURHISTORISK FORENING
FOR JYLLAND

med støtte af
undervisningsministeriet.

Udkommer med 4 hæfter om året.

Tidsskriftet er medlemsblad for:
Naturhistorisk Forening for Jylland
Naturhistorisk Forening for
Lolland-Falster
Naturhistorisk Forening for Fyn

Abonnement kan tegnes
ved henvendelse til ekspeditionen.

Abonnementspris:

Personlige abonnenter:
kr. 110,00 pr. årgang (incl. moms).

Institutioner:

kr. 135,00 pr. årgang (incl. moms).

Trykt i Clemensstrykkeriet, Århus.

Redaktion:

Thomas Secher Jensen

Afdeling for Zoologi

Aarhus Universitet, bygning 135

8000 Århus C. tlf. 86 12 51 77

eller

Randersvej 51. 8680 Ry. tlf. 86 89 21 82

Redaktionssekretær:

Anna Margrethe Sørensen

Redaktionskomite:

Ernst Torp (zoologi)

Helge Walhovd (zoologi)

Simon Lægaard (botanik)

Eiler Worsøe (botanik)

Ekspedition: Karen Berg,

Naturhistorisk Museum,

Universitetsparken, 8000 Århus C.

Tlf. 86 12 97 77 (10-16). Postkonto nr. 7 06 87 86.

Forside:

Høje Rügen ved Tipper Ort.

Foto: Niels Faurholdt, 27. juni 1992.

ISSN 0015-3818

En hel strategi?

Naturskovsstrategien blev startet af Miljøministeren som landets svar på Riokonferencens krav om sikring af biodiversiteten i skovområder – også uden for regnskoven. Siden Rio er der blevet arbejdet på at finde ud af, hvorledes vi i Danmark skal forholde os til naturskovene – eller snarere til manglen på samme. Terminologisk har denne mangel ført til nudanske begreber som "urørt skov", dvs skov der har ligget urørt, forskånet for menneskelige indgreb i et passende langt tidsrum, og "genetisk oprindelig skov", dvs skov der i genetisk forstand består af naturligt indvandrede træer. "Naturskov" er en samlebetegnelse for disse to begreber.

Strategien for de danske naturskove er nu udmøntet i statsskovene, hvor man i et forslag opererer med ca. 3.500 ha urørt skov og ca 5.000 ha med gamle driftsformer som plukhugstskov, græsningsskov eller stævningskov. Strategien har også et forslag til større sammenhængende arealer med naturskov i statsskovene. Alle statsskovarealer der blev registreret i 1987 indgår i forslaget, når undtages små 50 ha, der siden registreringen er blevet væk, vel fældet af emsige "naturvogtere". De udlagte arealers størrelse tilfredsstiller næppe de ideale fordringer, men en begyndelse er gjort, som man næppe for selv ret få år siden kunne forestille sig. Vi er i virkeligheden på vej fra vedproduktionsskove til økosystemer.

Men et udestående problem er naturskovene uden for statsskovene, som skal udgøre mindst 1200 ha for at strategiens målsætning kan opfyldes. I de private skove findes nogle af de fineste danske naturskove, og løsningen på deres beskyttelse synes at hænge i en tynd tråd. Det økonomiske fundament for deres beskyttelse, skovlovens paragraf 21, rummer ikke tilstrækkelige midler. Der skal faktisk bruges fem gange så meget med den nuværende erstatnings-sats. Staten bør derfor enten sætte støtten til et i forvejen hårdt trængt skovbrug i vejret (mod så at stille nogle krav til driften af naturskovene), eller overveje om der kan findes billigere metoder. Man må derimod advare mod at finde flere men ringere arealer på statsjord. Det er vigtigt at bevare det bedste, men hurtigt!

Red.

Høje Møns og Høje Rügens Orchidéer.

Niels Faurholdt
Solsikkevej 9
4600 Køge

Bernt Løjtntant
Løjtntant-Consult
Platanvej 61
8900 Randers

Orchids of Høje Møn and Høje Rügen

The orchid flora of Høje Møn in South-eastern Denmark and of Høje Rügen in Northern Germany, 70 km apart, is described and compared. Both localities are composed of beech-covered coastal white chalk cliffs. In Høje Rügen the forest is dark and characterized by free succession towards natural forest, while Høje Møn has cultivated forestry and therefore holds more light-loving species. In Høje Møn the light demanding orchid species grow on calcareous pastures. The same species are found in Høje Rügen in a disused chalk pit, and on herb slopes of coastal cliffs – biotopes that are missing in Høje Møn.

Table 1 states the extension and stock of the total of 33 orchid species and subspecies that have been found in these two localities through the ages. Today 23 species are known, and 15 of these are found in both Høje Møn and Høje Rügen. 5 species (*Cypripedium calceolus*, *Cephalanthera longifolia*, *Gymnadenia conopsea* var. *densiflora*, *Platanthera bifolia* ssp. *latiflora*, *Ophrys insectifera*) are today only known in Høje Rügen, and 3 species (*Epipactis leptochila*, *Anacamptis pyramidalis*, *Herminium monorchis*) only in Høje Møn.

Ophrys insectifera (a blooming specimen observed in 1991 and 1992 on a steep herb slope) and *Epipactis confusa* (3 populations with 8 blooming specimens observed in 1992) have for the first time been found in Høje Rügen, while *Platanthera bifolia* in Høje Rügen for the first time is regarded as ssp. *latiflora*.

Allerede i første halvdel af 1600-tallet, da Joachim Burser samlede rød skovlilje (*Cephalanthera rubra*) ved Dronningestolen (Tybjerg & Wagner 1988), var Høje Møn kendt for sin enestående plantevækst, og i dag rangerer området som en nordeuropæisk orchidélokaltet i særklasse. Også Høje Rügens orchidékvaliteter har været kendt langt tilbage i tiden, og området opfattes nu som det nordtyske svar på de navnkundige sydtyske orchidélokalteter Kaiserstuhl am Rhein, Rhön og Thüringen (Hoyer 1993).

Der er 70 km i luftlinie mellem Møn og Rügen med deres østvendte halvøer af bølgebevoksede kystskove på skrivekridt; og på en klar dag kan man fra Høvblege på Høje Møn skimte Rügen mod sydøst.

Den overvældende lighed med Høje Møn, som man straks bemærker ved det første møde med Høje Rügen, samt de umiddelbart besynderlige forskelle (ikke mindst floristiske), man siden opdager, giver helt naturligt lyst til at sammenligne – drage paralleller. Således opstod idéen til

denne artikel under vor deltagelse i Dansk Botanisk Forenings Rügen-ekskursion i juni 1991 (Wind 1992).

METODE

Oplysningerne i denne artikel er baseret på vore mangeårige iagttagelser på Høje Møn, litteraturstudier, TBU-arkivet på Botanisk Museum i København, rejser til Rügen samt oplysninger fra en række enkeltpersoner, institutioner og herbarier.

Vi har tilbragt følgende perioder på Høje Rügen:

B.L.: 15.06.1991 & N.F.: 15.06. 1991; 24.06.-28.06. 1992; 29.05.-31.05. 1993 samt 08.06.-09.06. 1993.

"HØJE MØN" OG "HØJE RÜGEN"

I artiklen dækker "Høje Møn" over kystskrænterne mellem Liselund og Møns Fyr, Store Klinteskov og Jydelejet samt Høvblege. "Høje Rügen" dækker her kystskrænterne mellem Lohme og Sassnitz samt en 100-300 m bred zone af skoven oven for kystskrænten – resten af den store "klinge-

skov" har vi kun et meget overfladisk kendskab til. Desuden har vi endnu ikke kendskab til kyststrækningen mellem Kieles Bach og Tipper Ort, ligesom vi endnu mangler at besøge Høje Rügen i juli/august med henblik på at få et bedre kendskab til bl.a. *Epipactis*-arternes forekomst og status i området.

LANDSKABERNE – LIGHEDER MED STORE FORSKELLE

"Die Insel Moen – Rügens kleine Schwester" hedder en lille sammenlignende artikel af Kutscher (1992a), hvori han bl.a. skriver: "Moens Küste ist schön, aber herber, schroffer, während Jasmund lieblicher, zarter, farbiger, eben anders ist". Kutschers beskrivelse rammer godt. Kridtformationerne på Møn virker barske og kolde, er vegetationsfattige samt kun afbrudt af få skovbevoksede fald. De tilsvarende skrænter på Høje Rügen virker langt "venligere" og afvekslende ofte med bøgeskov, krat eller urtelier nående helt ned til stranden. Den nok så betydende forskel er urtelierne på Høje Rügen i form af svagt eroderede, kystnære kalkskrænter med en enestående kalkoverdrevs-vegetation med mange orchidéarter. Tilsvarende har vi kun set et enkelt sted på Høje Møn og her kun i lille målestok.

Også skovmæssigt afviger områderne fra hinanden. På Høje Møn har skoven, indtil nu, været drevet ret traditionelt, når undtages mindre afgrænsede områder. På Høje Rügen derimod, har de kystnære dele af skoven i mange år (dele af skoven siden 1929) udviklet sig i fri succession og har stedvis karakter af strukturel naturskov. Dette forhold gør, at man i Stubnitz-sko-

ven på Rügen næsten udelukkende ser mørketålende orchidéarter af slægterne skovlilje (*Cephalanthera*), hullæbe (*Epipactis*) og rederod (*Neottia*). Da Høje Rügen samtidig ikke har nogen pendant til Jydelejet, er de lyselskende orchidéarter (f.eks. arter af slægterne gøgeurt (*Orchis* og *Dactylorhiza*), flueblomst (*Ophrys*) og trådspore (*Gymnadenia*)) alene henvist til kystskrænterne. Dog forekommer en række af de lyse kridtskrænters orchidéarter i mindst ét nedlagt kridtbrud (Quoltitz) uden for skoven, vestligst i nationalparken. Quoltitz Kridtbrud indgår endnu ikke i vore undersøgelser, men da lokaliteten ved besøg i 1993 viste sig overordentligt interessant, fortjener stedet en kort, foreløbig omtale.

QUOLTITZ KRIDTBRUD

I juni 1993 besøgte N.F. det nedlagte kridtbrud, der fremtræder varieret med vandfyldte grave, vegetationsfattige kridtflader, overdrevslignende partier og lyse krat.

Gennem tiden er der angivet ialt 11 orchidéarter og -underarter fra Quoltitzområdet. Salep-gøgeurt (*Orchis morio*) og pukellæbe (*Herminium monorchis*) forsvandt allerede i forrige århundrede (Knapp 1977); men endnu huser området følgende 9 arter, som alle blev set under besøget: hvidgul skovlilje (*Cephalanthera damasonium*), rød hullæbe (*Epipactis atrorubens*), skovhullæbe (*Epipactis helleborine*), sump-hullæbe (*Epipactis palustris*), ægbladet fligblæbe (*Listera ovata*), tætblomstret trådspore (*Gymnadenia conopsea* var. *densiflora*), majgøgeurt (*Dactylorhiza majalis*), skov-gøgeurt (*D. maculata* ssp. *fuchsii*) og tyndakset gøgeurt (*Orchis mascula*).

Fig. 1. Denne markante senón-profil kunne være fra Høje Møn, men er fra Høje Rügen (ca. 300 m syd for Königstuhl).

At billedet er fra Høje Rügen ses primært af de urtelier, der ses i billedets middelgrund – på den nedre del af klinten, jf. fig. 2 og 3.

This pronounced senón-profile might be from Høje Møn, but it shows a cliff at Høje Rügen (ab. 300 m south of Königstuhl).

The primary indication that this photo has been taken at Høje Rügen is the herb slope in the middleground of the photo on the lower part of the cliff.

Foto: Bernt Løjtant, 15 juni 1991.

I den del af Stubnitz-skoven, der grænser op til kridtbruddet, findes store bestande af tyndakset gøgeurt i tidligere stævningsskov (Manfred Kutscher, pers. comm. 1993).

Quoltitz Kridtbrud er en del af Nationalpark Jasmund; men lokaliteten er, indtil nu, kun sparsomt omtalt i nationalparkens informationsmateriale (Kutscher 1991b og 1992b).

En dansk pendant til Quoltitz Kridtbrud findes i Dania-kalkgraven ved Mariager Fjord (Jacobsen et al. 1975 og Løjtnant 1981).

ORCHIDÉARTERNE PÅ HØJE RÜGEN OG HØJE MØN – FØR OG NU

Fra Høje Rügen og Høje Møn er der gennem tiden angivet ialt 33 orchidéarter (inkl. lødige underarter). I dag kendes med

Art	Hyppighed		Status		Status	
	Høje Rügen	Høje Møn	Høje Rügen	Høje Møn	Meckln. - Vorp.	DK
Fruesko (<i>Cypripedium calceolus</i>)	Hh.	/	nt.	(Ex)	X	R
Rød skovillje (<i>Cephalanthera rubra</i>)	Msj.	T.sj.	V?	R	V	R
Sværd-skovillje (<i>Cephalanthera longifolia</i>)	Hh.	/	nt.	?Ex	V	V
Hvidgul skovillje (<i>Cephalanthera damasonium</i>)	Alm.	R.alm.	nt.	nt.	R	R
Rød hullæbe (<i>Epipactis atrorubens</i>)	Alm.	Hh.	nt.	nt.	nt.	R
Skov-hullæbe (<i>Epipactis helleborine</i>)	Alm.	Alm.	nt.	nt.	nt.	nt.
Storblomstret hullæbe (<i>Epipactis leptochila</i>)	/	M.sj.	/	R	/	R
Glat hullæbe (<i>Epipactis confusa</i>)	M.sj.	T.sj.	V	R	X	nt.
Sump-hullæbe (<i>Epipactis palustris</i>)	M.sj.?	T.sj.	E?	R	V	nt.
Knælæbe (<i>Epipogium aphyllum</i>)	M.sj.	M.sj.	E	E	E	E
Ægbladet fliglæbe (<i>Listera ovata</i>)	Hh.?	M.alm.	nt.	nt.	R	nt.
Rederod (<i>Neottia nidus-avis</i>)	M.alm.	M.alm.	nt.	nt.	nt.	nt.
Skruetaks (<i>Spiranthes spiralis</i>)	/	?	/	?	Ex	?Ex
Mygblomst (<i>Liparis loeselii</i>)	/	/	Ex	/	V	R
Koralrod (<i>Corallorhiza trifida</i>)	Sj.	Sj.	R	R	E	nt.
Bakke-gøgeillje (<i>Platanthera bifolia</i>)	/	/	/	Ex	V	nt.
Langsporet gøgeillje (<i>P. bifolia</i> ssp. <i>latiflora</i>)	Sj.	/	R	/	V	nt.
Skov-gøgeillje (<i>P. chlorantha</i>)	M.sj.?	Alm.	V?	nt.	nt.	nt.
Poselæbe (<i>Coeloglossum viride</i>)	/	/	/	Ex	/	Ex
Tæt blomstret trådspore (<i>Gymnadenia conopsea</i> var. <i>densiflora</i>)	Hh.	/	nt.	/	V	E
Kødfarvet gøgeurt (<i>Dactylorhiza incarnata</i>)	M.sj.?	/	E?	Ex	V	nt.
Maj-gøgeurt (<i>Dactylorhiza majalis</i>)	M.sj.?	M.sj.	E?	E	V	nt.
Plettet gøgeurt (<i>D. maculata</i> s.str.)	/	/	Ex	/	V	nt.
Skov-gøgeurt (<i>D. maculata</i> ssp. <i>fuchsii</i>)	M.alm.	M.alm.	nt.	nt.	R	nt.
Tyndakset gøgeurt (<i>Orchis mascula</i>)	Sj.?	T.sj.	V?	nt.	nt.	nt.
Salep-gøgeurt (<i>Orchis morio</i>)	/	/	Ex	Ex	E	R
Bakke-gøgeurt (<i>Orchis ustulata</i>)	/	/	/	Ex	/	E
Stor gøgeurt (<i>Orchis purpurea</i>)	Hh.	R.alm.	nt.	nt.	X	R
Horndrager (<i>Anacamptis pyramidalis</i>)	/	M.sj.	Ex	E	Ex	E
Flueblomst (<i>Ophrys insectifera</i>)	M.sj.	/	E	/	E	V
Biblomst (<i>Ophrys apifera</i>)	/	/	Ex	/	Ex	/
Pukkellæbe (<i>Herminium monorchis</i>)	/	M.sj.	/	E	E	R

Tabel 1. Orchidéernes hyppighed og status på Høje Rügen og Høje Møn samt i Mecklenburg-Vorpommern og i Danmark 1993.

Oplysningerne i tabellen gælder udelukkende områderne nævnt i afsnittet "Høje Møn og Høje Rügen". Fra Rügen- og Mønlokaliteterne er orchidéernes hyppighed og status angivet efter vort bedste skøn. Rødlistestatus i Mecklenburg-Vorpommern følger Ingelög et al. (1993) og for Danmark Løjtnant & Worsøe (1993).

Ridder-gøgeurt (*Orchis militaris*) er ikke medtaget i tabellen, da arten på både Rügen og Møn opfattes som fejlbestet.

Forkortelser og forklaring: Hyppighed: M.alm.=meget almindelig. Alm.=almindelig. R.alm.=ret almindelig. Hh.=hist og her. T.sj.=temmelig sjælden. Sj.=sjælden. M.sj.=meget sjælden.

Status: nt.=ikke truet(not threatened). X=særligt hensynskrævende. R=sjælden (rare). V=sårbar (vulnerable). E=truet (endangered). ?Ex=muligvis uddød (possibly extinct). Ex=uddød (extinct).

Generelt: enligt stående "?" = jf. teksten for den pågældende art. "??" efter en forkortelse betyder, at vi er i tvivl om rigtigheden af det anførte. "/" betyder manglende forekomst.

Fig. 2 & 3. En urteli på Høje Rügen – en af de væsentligste forskelle mellem Høje Møn og Høje Rügen. Begge billeder er fra samme lokalitet – klinten umiddelbart nord for Mönchsteig.

Blandt de karakteristiske planter på disse urtelier ses bl.a. rød hullæbe (*Epipactis atrorubens*), skov-gøgeurt (*Dactylorhiza maculata* ssp. *fuchsii*), stor gøgeurt (*Orchis purpurea*), sværd-skovlilje (*Cephalanthera longifolia*), skov-hullæbe (*Epipactis helleborine*) og fruesko (*Cypripedium calceolus*).

A herb slope at Høje Rügen – one of the main differences between Høje Møn and Høje Rügen. Both photos have been taken in the same area – the cliff just north of Mönchsteig. Among the characteristic plants of these herb slopes are the following species: dark-red helleborine (*Epipactis atrorubens*), common spotted orchid (*Dactylorhiza maculata* ssp. *fuchsii*), sword-leaved helleborine (*Cephalanthera longifolia*), broad-leaved helleborine (*Epipactis helleborine*), and lady's slipper (*Cypripedium calceolus*).

Fotos: Niels Faurholdt, 27 juni 1992.

sikkerhed 23 arter mv. fra de to lokaliteter. Således er 10 arter mv., der omtales i det følgende enten uddøde, eller angivelserne er omgærdet af stor usikkerhed (jf. tabel 1.)

DE SPECIELLE HØJE RÜGEN-ARTER

På Høje Rügen er der gennem tiden fundet 26 orchidéarter og -underarter. I dag kendes med sikkerhed forekomster af 20 arter mv. Blandt disse er 5 arter, som enten aldrig har været fundet på Høje Møn eller som er uddøde hér, jf. tabel 1. Det er disse 5 arter, der omtales i det følgende.

Fruesko (*Cypripedium calceolus* L.)

Kystskrænterne på Høje Rügen rummer mange populationer af fruesko. Nationalparkforvaltningen regner med, at der på hele den ca. 13 km lange kyststrækning findes mellem 30 og 40 voksesteder (Manfred Kutscher, pers. comm. 1993). Stedvis er planten endog talrig. Selv har vi set den flere steder mellem Königstuhl og Kollicker Ort, hvor vi i et enkelt fald har talt flere end 100 blomstrende skud. Fruesko vokser også fåtalligt på de mere skovklædte kystskrænter mellem Königstuhl og Lohme (Bente Olsen, in litt. 1992).

Umiddelbart synes fruesko at trives fint med de efterhånden halvanden millioner

gæster, der årligt besøger nationalparken. Især når man betænker, at justitsråd Petit (1883) i sit referat af Den Botaniske Forenings ekskursion til Rügen i 1882 bl.a. skriver: "...vort første Maal gjaldt fremfor Kongestolen *Cypripedium*, der forresten er nærvæd at udryddes af de mange Turister". Slet så galt er det altså ikke gået. I 1968 talte Knapp (1977) 750 planter i blot ét fald, og Kutscher (1983) mener, at frueskobestanden er stabil, samt at den eneste trussel er kysterosion.

Vi har ikke selv set eksempler på opgravning eller lignende, men set en masse fruesko-fotos blive taget. Måske spiller det en rolle, at man samtidig med det stærkt øgede besøgstal har produceret informationsmateriale om stedets natur på et højt niveau.

Fruesko er aldrig med sikkerhed fundet på Høje Møn. Kylling (1688) og Müller (1767) angiver "Helleborine flore rotundo, C.B., syn. *Calceolus Mariæ*, Lob." fra Møn (Grøntved 1948).

Disse angivelser har givet anledning til diskussion om, hvorvidt den gamle deskriptive diagnose evt. i stedet har skullet betegne rød skovlilje, der forekommer spredt på Høje Møn.

Vore iagttagelser af fruesko på Høje

Rügen har overbevist os om, at planten givet har kunnet have forekommet på Møn. På Rügen vokser planten således under forhold, der er udbredte på Høje Møn, og hvor det kan undre, at den tilsyneladende ikke (længere?) findes.

Sværd-skovlilje (*Cephalanthera longifolia* (L.) Fritsch)

Sværd-skovlilje er ikke sjælden i de kystnære dele af Stubnitz-skoven. Her vokser planten på to typer voksesteder.

På de stejle urtelier ned mod kysten ses planten især i bøgeskovsrande og lyse krat. Her har vi set ekceptionelt store individer med flere end 75 blomster. Oven for klinten findes ret individuelle populationer i mørk bøgeskov. Her er de fleste planter vegetative.

I dag findes sværd-skovlilje tilsyneladende ikke mere på Høje Møn. Fra nyere tid kendes et enkelt fund nær Sommerspiret, hvor B.L. i midten af 1960'erne fandt et vegetativt eksemplar (Faurholdt 1992a). Tidligere er sværd-skovlilje angivet fra området i 1902 og 1922. Begge angivelser er uden belæg og behæftet med så stor usikkerhed, at der må sættes et stort spørgsmålstegn ved rigtigheden af disse ældre angivelser – se nedenfor.

Angivelsen fra 1902 (Møller & Ostenfeld) er blot en kort omtale lydende "Møen: Fugtigt Sted i Skoven nær Slotsgavlene (K.H. Krabbe)". Vi bemærker samtidig, at "*Cephalanthera grandiflora*" i

artiklen anvendes både som synonym for sværd-skovlilje (*C. longifolia*) og som gyldigt navn for hvidgul skovlilje (*C. damasonium*). Området ved Slotsgavlene er i øvrigt kendt for sin store population af hvidgul skovlilje.

I en ekskursionsberetning fra 1922 (Christensen) står bl.a. "Om vegetationen i Skoven er der ingen Grund til her at meddele noget. Det var lidt for tidligt paa Aaret for Orkideerne; kun *Cephalanthera longifolia* og *Orchis purpureus* saas i Blomst; mere interessante var de ejendommelige *Hieracier*...".

Ovenstående iagttagelser er fra klinteskoven på Høje Møn; og senere i beretningen står om iagttagelser i Lilleskov: "*Cephalanthera longifolia* blev bemærket...". Der er givetvis ingen tvivl om, at iagttagelserne drejer sig om hvidgul skovlilje, der i begge omtalte områder er en ret almindelig plante med blomstringstid netop i midten af juni.

Tætblomstret Trådspore (*Gymnadenia conopsea* (L.) R.Br. var. *densiflora* (Wahlenb.) Hartm.)

"*Densiflora*" opfattes af mange, og formentlig med rette, som underart af langakset trådspore (*Gymnadenia conopsea s.str.*), da den afviger såvel morfologisk, cytologisk, økologisk, plantegeografisk som fænologisk fra hovedarten (Løjtnant & Nilsson 1977).

På Høje Rügen er tætblomstret trådspore ikke sjælden på de kystnære urtelier mellem Königstuhl og Wissower Klinken (Faurholdt 1993). Planten vokser flere ste-

Fig. 4 & 5. Fruesko (*Cypripedium calceolus*) kaldes også Høje Rügens nationalblomst. Der er mange, og de er flotte – og aldeles uantastede trods prangende fremtoning, selv tæt ved alfarvej, jf. teksten.

Lady's slipper (Cypripedium calceolus) is also called the national flower of Høje Rügen. There are many, they are beautiful, and they seem to be treated with care, even along paths with intense tourist traffic.

Fotos: Niels Faurholdt, 30. maj 1993.

der i små afgrænsede bestande – altid hvor der siver vand ud af skrænten. Følgevegetationen er karakteristiske arter fra kalkrige kær, f.eks. leverurt (*Parnassia palustris*), vibefedt (*Pinguicula vulgaris*) og blågrønstar (*Carex flacca*). På et af trådsporens voksesteder sås mose-vintergrøn (*Pyrola rotundifolia s.str.*).

Tæt blomstret trådspore er aldrig fundet på Høje Møn. De eneste nutidige forekomster af denne plante i Danmark findes i to kalkkær i Nordvestsjælland samt ved Urup på Fyn. Tæt blomstret trådspore har tidligere haft en videre udbredelse i Danmark, jf. Løjtnant (1991).

Langsporet gøgelilje (*Platanthera bifolia* (L.) ssp. *latiflora* (Drejer) Løjtnant).

På Høje Rügen har denne underart indtil nu været opfattet som bakke-gøgelilje (*Platanthera bifolia s.str.*), som i Nordtyskland og Polen ofte fejlagtigt kaldes for ssp. *graciliflora* Bisse. I Mecklenburg-Vorpommern angiver Fukarek (1972) *bifolia* fra ".frischen nährstoffreichen Laubwäldern z. T. auf Kalkböden...". Knapp (1977) omtaler planten fra Høje Rügen og anfører som voksesteder "Hochufer" og "Hochfläche". Knapp nævner i øvrigt, at planten ofte vokser enligt, men dog også ses i smågrupper. Göritz (1936) skriver om *bifolia* på Høje Rügen, at den på grund af sin skønhed og duft efterhånden kun undgår uforstandige vandrere på steder fjernt fra turiststierne. Ifølge Wellmann (år?) anvendtes *bifolia* i 1850'erne "...zum Schmuck der Blumenvasen im Gasthofe der Stubbenkammer ...".

Vore besøg på Høje Rügen har godtgjort, at de her voksende planter hører til underarten langsporet gøgelilje, der da også typisk afløser hovedarten i bøgeskov på kalk eller plastisk ler (i Danmark). Vi har dels fundet planten på det mørke plateau lige oven for kystskrænten og dels lyst voksende i lav vegetation på selve kystskrænten. Underarten er beskrevet på grundlag af dansk og svensk (ölandsk) materiale (Løjtnant 1978). I lighed med de danske forekomster i Østjylland og på Midtsjælland findes der i plantens følgevegetation på Høje Rügen såvel kalk- som

morbunds-indikatorer (Faurholdt 1992b). Blandt følgevegetationens arter på Høje Rügen kan bl.a. nævnes stor gøgeurt (*Orchis purpurea*), skov-gøgeurt, hvidgul skovlilje, rød hullæbe, bølget bunke (*Deschampsia flexuosa*), blåbær (*Vaccinium myrtillus*) og ensidig vintergrøn (*Orthilia secunda*).

Langsporet gøgelilje er aldrig med sikkerhed fundet på Høje Møn. Set i lyset af vore iagttagelser på Høje Rügen kan planten meget vel tænkes at have forekomster i klinteskoven, der rummer mange potentielle voksesteder. I Dansk Herbarium findes en plante, der er samlet på "Møn" i 1840, og som på flere punkter minder om langsporet gøgelilje dog uden entydigt at kunne henføres til denne (Faurholdt 1992a).

Flueblomst (*Ophrys insectifera* L.)

Det første fund af flueblomst på Rügen blev sensationelt gjort den 15. juni 1991 under Dansk Botanisk Forenings Rügen-ekskursion (Faurholdt & Løjtnant 1991, Wind 1992 og Faurholdt 1993). Det drejede sig om en enkelt, flot blomstrende plante, der voksede på en ekstremt stejl urteli ved Mönchsteig mellem Königstuhl og Kollicker Bach på Høje Rügen. Det blev forsøgt at optage fotobelæg af fundet; men på grund af voksestedets beskaffenhed, der gjorde det meget risikabelt at færdes, blev næsten alle fotos af dårlig kvalitet. Planten blev i 1991 set af 5 ekskursionsdeltagere (Aase Arbirk, Bernt Løjtnant, Carsten Koch, Peter Mortensen og Henriette Voigt). Samme plante sås af blomstret den 24. juni 1992 (Niels Faurholdt). I 1993 kunne planten ikke genfindes.

Voksestedet er karakteriseret ved lav kalkoverdrevsvegetation, der bl.a. indbefatter orchidéarterne rød hullæbe, skov-hullæbe, skov-gøgeurt, stor gøgeurt og sværd-skovlilje. Af andre arter kan nævnes blågrønstar, hjertegræs (*Briza media*), hulkravet kodriver (*Primula veris*), merian (*Origanum vulgare*), alm. mælkeurt (*Polygala vulgaris*) og vild hør (*Linum catharticum*).

Flueblomst er tidligere fejlagtigt angivet fra Høje Rügen, jf. afsnittet om biblomst (*Ophrys apifera*).

For yderligere at undersøge muligheden for forekomster af *Ophrys*-arter på Rügen har vi hjemlånt alle herbariekollekter omfattende flueblomst og biblomst fra universitetsherbarierne i Berlin og Rostock. Det drejer sig om ialt 21 ark med flueblomst, 5 ark med biblomst og et enkelt ark mærket biblomst, men formentlig indeholdende *Ophrys holoserica*. Cand. scient. Henrik Ærenlund Pedersen har kritisk gennemgået det hjemlånte materiale og ikke fundet planter indsamlet på Rügen. På vor forespørgsel om eventuelle litteraturoplysninger om nyfund af orchidéer på Rügen oplyser Dr. Eckhard Willing, Berlin (in litt. 1992): "Aus den letzten Jahren ist mir keine Arbeit über Rügen bekannt, der über interessante Neufunde berichtet hat". I det nordlige Mecklenburg-Vorpommern i øvrigt har flueblomst kun ganske få og små ("inselartige") bestande (Fukarek 1972).

Flueblomst er aldrig fundet på Høje Møn. Set i lyset af vore Rügen-erfaringer, bør denne mulighed dog ofres opmærksomhed på fremtidig Møn-ture.

Fig. 6 & 7. Det var en af vort livs store glædelige overraskelser at finde flueblomst (*Ophrys insectifera*) på Høje Rügen, jf. teksten. Arten voksede på en meget stejl urteli, jf. fig. 2 og 3, hvor færdsel er farlig (lokalitet Mönchsteig). Arten blev set i 1991 og 1992, men ikke i 1993, hvilket dog ikke er ensbetydende med, at arten er forsvundet. Der er snarere tale om en periodisk optræden, hvilket også kendes fra f.eks. Allindelille.

*One of the most joyful surprises in our life was to find the fly orchid (*Ophrys insectifera*) at Høje Rügen. The plant was growing on a very steep herb slope where climbing is extremely dangerous (locality Mönchsteig). The plant was seen in 1991 and 1992, but not in 1993. This does not indicate, however, that the species have disappeared. The plant may very well have a periodic appearance as is known from Allindelille in Denmark.*

Fotos: Peter Mortensen, 15 juni 1991.

DE SPECIELLE MØN-ARTER

På Høje Møn er der gennem tiden med sikkerhed fundet 24 orchidéarter og -underarter. I dag kendes forekomster af 18 arter mv. Fra Høje Møn kendes i dag 3 arter, der enten er uddøde eller som aldrig er fundet på Høje Rügen, jf. tabel 1. Disse 3 arter omtales i det følgende.

Storblomstret hullæbe

(*Epipactis leptochila* (Godf.) Godf.)

Storblomstret hullæbe er aldrig meldt fundet på Høje Rügen endside i Mecklenburg-vorpommern "...aber vielleicht zu erwarten." (Fukarek 1972). Og at planten dukker op i Stubnitz-skoven er netop, hvad må forventes. Områdets store, urørte partier af mørk bøge-naturskov rummer ideelle livsmuligheder for denne hullæbe, der bør eftersøges, når den blomstrer fra omkring 20. juli og to uger frem.

På Høje Møn er storblomstret hullæbe registreret på et stigende antal voksesteder i de seneste år. Det skyldes ikke, at planten som sådan er blevet mere almindelig i området, tværtimod, jf. Faurholdt & Løjtnant 1989, Løjtnant 1990b og Faurholdt 1992a. Årsagen er især, at Skov- og Naturstyrelsen, siden 1988, har anvendt ressourcer til en særlig overvågning og registrering (pri-

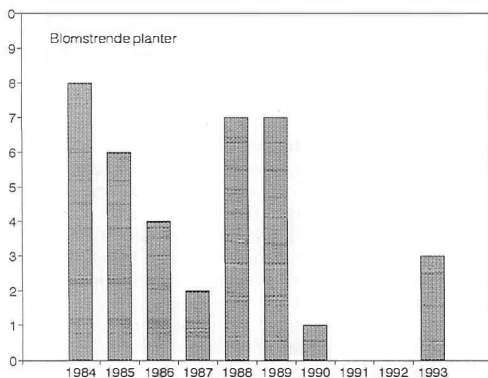

Fig. 8. Storblomstret hullæbe (*Epipactis leptochila*) ved Grønvejen på Høje Møn. Denne population har med mellemrum været udsat for opgravninger, og i 1990 forsvandt den sidste plante øjensynligt. Lykkeligvis er arten igen dukket op i 1993 – blomstrende planter, der må formodes at have ført en underjordisk tilværelse i en årrække og dermed foreløbig har reddet livet (Det Nationale Orchidé-Overvågnings-Program).

Narrow-lipped helleborine (Epipactis leptochila) near Grønvejen at Høje Møn. This population has occasionally suffered from digging-up, and in 1990 the last plant evidently disappeared. Happily "new" plants appeared in 1993 – flowering specimens which have lived an underground life, we presume, and in this way survived – so far (National Danish Long Term Orchid Monitoring Project).

mært ved N.F.) af orchidéforekomster på den statsejede del af Høje Møn. En overvågning, der samtidig indgår i Det Nationale Orchidé-Overvågnings-Program (Løjtnant 1991). Det spiller også en rolle, at flere og flere florister, der besøger området, i stigende grad er i stand til at bestemme "vanskelige" *Epipactis*-arter.

På Høje Møn ses storblomstret hullæbe typisk i individfattige populationer på mellem 1 og 5 planter. I dag kendes kun én større population (ca. 20 planter) fra området.

Planter med lukkede blomster (*var. cleistogama*) ses meget sjældent langs klinte-randen (Løjtnant 1982).

Horndrager

(*Anacamptis pyramidalis* (L.) L.C. Rich.)

Horndrager er ikke set på Høje Rügen i mere end 100 år og må betragtes som uddød her (Knapp 1977). Planten er angivet fra "Stubnitz" omkring 1883. Angivelsen anses for sikker på trods af, at der mangler belæg for fundet, idet Fukarek (1972) skriver: "Da der bekannt gründliche Marsson den Fund ebenfalls publizierte (1885), kann mit Sicherheit angenommen werden, dass ihm Belegmaterial vorlag."

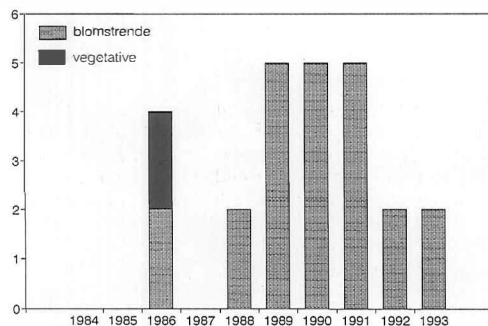

Fig. 9. Storblomstret hullæbe (*Epipactis leptochila*) i Jydelejefald på Høje Møn. En lille population, der kun meget sjældent sætter frø pga. børns leg på den stejle skrænt i sommerens løb (Det Nationale Orchidé-Overvågnings-Program).

Narrow-lipped helleborine (Epipactis leptochila) at Jydelejefald, Høje Møn. A small population which rarely seeds because of children's play on the steep hillside during the summer (National Danish Long Term Orchid Monitoring Project).

Når man betænker horndrageres potentielle muligheder på Høje Rügens kystskrænter samt artens aktuelle Østersø-udbredelse i det hele taget (Møn, Öland, Gotland og Øsel), må artens muligheder for genindvandring anses for rimeligt gode, og den bør stadig eftersøges her.

På Høje Møn, der i dag rummer Danmarks eneste voksested for horndrager, har arten været på nippet til at uddø. Kun et artsoverlevelsesprojekt (fra og med 1989), indeholdende målrettet naturpleje, er formentlig årsagen til, at horndrager stadig kan tælles med blandt de danske orchidéarter (Løjtant 1988, 1990a, 1991 og Faurholdt 1989, 1991, 1992a).

I Jydelejet har horndrager været genstand for metodiske optællinger på sine 4 kendte voksesteder siden 1984 (Faurholdt

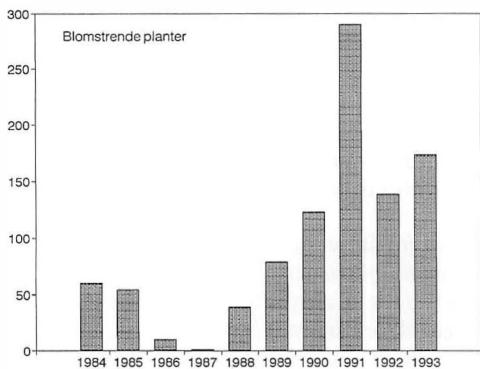

Fig. 10. Horndrager (*Anacamptis pyramidalis*) i Jydelejet (Store Langbjerg) på Høje Møn. Histogrammet angiver, hvor alvorlige årene 1986-87, hvor Store Langbjerg blev græsset af geder og får, var for orchidéerne. Den foreløbige kulmination i antallet af blomstrende planter i 1991 skyldes den mere fornuftige drift af området, der tog sin begyndelse omkring midsommer 1988. Det bratte fald i 1992 skyldes tidlig nedbidning i den ekstremt tørre sommer (Det Nationale Orchidé-Overvågnings-Program).

Pyramidal orchid (*Anacamptis pyramidalis*) at Jydelejet (Store Langbjerg), Høje Møn. The histogram indicates that the goat and sheep grazing during the years 1986 & 87 was extremely serious for the orchid population at Store Langbjerg. The temporary culmination in the number of flowering plants in 1991 was due to a more reasonable management of the area which started in midsummer 1988. The summer of 1992 was extremely dry, and as a result a number of flowering plants were eaten by the cattle earlier than expected (National Danish Long Term Orchid Monitoring Project).

1989, 1991 og Løjtant 1988, 1991). Bestandsudviklingen kan aflæses på histogrammet. For at kunne relatere det enkelte års data med den stedfundne behandling af området, er St. Langbjergs "driftshistorie" fra 1986 til 1992 kort gengivet neden for.

Horndrager synes nu at være under langsom spredning i Jydelejet. Den er således fundet i to fåtallige populationer på Lille Langbjerg i 1992 (Peter Brodersen in litt. 1993). Dette område har ikke huset horndrager siden 1950'erne.

Driften af horndrager-folden på St. Langbjerg 1986-1992.

I den nævnte periode har horndrager ikke været kendt uden for folden (på St. Langbjerg).

1986 p. maj	28 geder (inkl. kid) udsat.
— m. okt.	Geder hjemtaget.
1987 p. maj	31 geder (inkl. kid) udsat.
— m. okt.	Geder hjemtaget.
1988 u. apr.-u. maj	23 geder i folden.
— u. apr.-u. juni	10-15 får i folden.
1988 fra m. sept.	Fold kreaturgræsset.
1989 - 1992	Græsning med ca. 60 stk. aberdeen angus kvæg samt de i løbet af sommeren fødte kalve (græsning generelt for svag).
1989 febr.	Området ryddet for især ahorn (<i>Acer pseudoplatanus</i>) og ask (<i>Fraxinus excelsior</i>) samt en del gededræbte træer og buske.
1990 sept.	Yderligere rydning herunder udvidelse af fægange/urteliet samt fjernelse af døde og delvist døde buske, især ene (<i>Juniperus communis</i>).
1991 sept.	Traditionelt hølset (slåning, tørring samt fjernelse af høet).
1992 sommer	Nogen tidlig nedbidning af horndrager, der på trods af tørken var grøn. Folden hurtigt lukket for kreaturerne, men alligevel nogen "bidskade".

Pukkellæbe

(*Herminium monorchis* (L.) R.Br.)

Pukkellæbe er aldrig fundet på Høje Rügen. Fra Quoltitz Kridtbrud, der i dag er en del af Nationalpark Jasmund, findes en angivelse fra 1878 (Knapp 1977). Pukkellæbe opfattes af Knapp som uddød på Rügen, mens Fukarek (1972) finder det sandsynligt, at arten stadig har forekom-

ster på øen. At vi deler sidstnævnte synspunkt skyldes, at pukkellæbe udmærket kunne vokse i de soligene kær på kystskrænterne, der er beskrevet i afsnittet om tætblomstret trådspore. Det er under lignende omstændigheder, at arten har sit eneste voksested på Høje Møn.

Ifølge TBU-arkivet er pukkellæbe fundet flere steder på Høje Møn fra midten af 1800-tallet og århundredet ud. Findestederne er benævnt "Møns Klint", "Aborrebjerg", "Liselund" og "Jydelejet". På sit nuværende voksested i et kystnært fald blev pukkellæbe første gang fundet i slutningen af 1950'erne (Faurholdt 1992a). I 1985 blev det konstateret at planten stadig trives her, og populationen har siden da været genstand for overvågning i Skov- og Naturstyrelsens regi (se histogram). Bestanden er i dag den eneste kendte af arten i Storstrøms Amt.

På Høje Møn vokser pukkellæbe sammen med rigkærsarter som f.eks. blågrøn star, leverurt og hjertegræs. Pukkellæbes fortsatte eksistens på Høje Møn er især truet af opgravning og færdsel (slitage) samt i mindre grad af nedskridning (erosion).

ARTER FÆLLES FOR HØJE RÜGEN OG HØJE MØN

Følgende 15 orchidéarter og -underarter findes i dag på begge lokaliteter.

Rød skovlilje

(*Cephalanthera rubra* (L.) L.C.Rich.)

Denne art har vi blot fundet to steder på Høje Rügen og kun som vegetative planter i meget mørk bøge-naturskov mellem Königstuhl og Aser Ort samt mellem Sassnitz og Waldhalle. Rød skovlilje er sjælden på Høje Rügen; den talstærkeste population, man har kendskab til, tæller blot 10 individer (Manfred Kurscher, pers. comm. 1993). Arten anses for en af de sjældneste orchidéer på Rügen i det hele taget (Manfred Kurscher, in litt. 1992).

På Høje Møn er rød skovlilje efterhånden ikke mere at finde langs de mest anvendte turiststier pga. slitage og plukning. Arten er dog ikke sjælden i området, hvor den har en del voksesteder i faldene samt

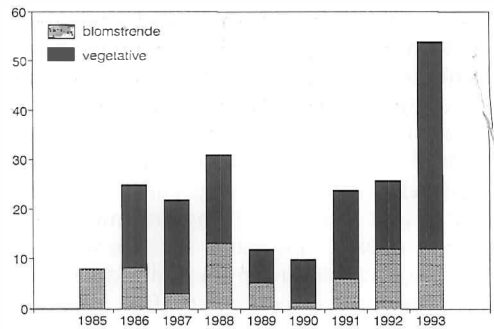

Fig. 13. Pukkellæbe (*Herminium monorchis*) på Høje Møn. Det lave antal planter i 1989 & 90 skyldes, at ca. halvdelen af populationen blev gravet op i 1989. I 1993 er der igen dukket planter op nær opgravningsstedet (Det Nationale Orchidé-Overvågnings-Program).

Musk orchid (*Herminium monorchis*) at Høje Møn. The decrease of the number of plants during the years 1989 & 90 was due to the fact that ab. half the population was dug up in 1989. In 1993 new plants have appeared close to the diggings from 1989 (National Danish Long Term Orchid Monitoring Project).

på andre mere afsides beliggende steder. I 1992 noteredes arten på 7 voksesteder.

Hvidgul skovlilje

(*Cephalanthera damasonium* (Mill.) Druce)

Denne art er almindelig og lokalt talrig på såvel Høje Rügen som Høje Møn. På begge lokaliteter ynder arten især mørk bøgeskov, men vokser også i lyse krat. På Høje Møn og i Quoltitz Kridtbrud kan den ligeledes ses på skovbrynsnære lysåbne overdrev.

Rød hullæbe (*Epipactis atrorubens*

(Hoffm. ex Bernh.) Schult.)

På Høje Rügen findes rød hullæbe hist og her i tørre bøgeskovsrander og kratsamt på kystkridtskrænter under begyndende tilgroning, hvor planten kan optræde særdeles talstærkt. Flere steder er den dominerende i skredenes græs-urtevegetation, hvor den ses sammen med fruesko og en række andre orchidéarter, jf. afsnittet om flueblomst. I forbindelse med skred har plantens tilstedeværelse visse steder karakter af pionerforekomster. Sådanne ste-

der har vi fundet en form, der tilsyneladende helt mangler klorofyl, og hvor farvestoffet anthocyan farver planten smukt rødbered. Vi har kun set vegetative individer af denne type. Rød hullæbe ses yderst sparsomt i de mørke partier af Stubnitz-skoven.

På Høje Møn findes rød hullæbe dels kystnært i krat eller på rent kridt og dels i varme, tørre bevoksningsrande inde i skoven. Som overdrevsplante i Jydelejet er arten nu sjælden. Ekstremt individrige forekomster, som vi kender fra Rügen, har vi kun set et enkelt sted på Høje Møn. Nær Abildgårds Fald, helt nede ved kysten, har vi fundet en meget lille "Rügen-urteli", hvor rød hullæbe da også er helt dominerende.

Skov-hullæbe (*Epipactis helleborine* (L.) Cr.)
På begge lokaliteter er skov-hullæbe almindeligt forekommende. På Rügen har vi et par steder set planten på ren kridtbund. Sådanne steder er planterne ofte meget lyse; men vi har ikke set decideret klorofylløse individer af arten, jf. afsnittet om rød hullæbe. Vi har kendskab til et enkelt fund af denne form på Høje Møn (Søren Grøntved Christiansen, pers. comm. 1993).

Glat hullæbe (*Epipactis confusa* Young)
Den 28. juni 1992 fandt vi tre voksesteder for glat hullæbe på Høje Rügen. Alle fundne planter (ialt 8 blomstrende) voksede i vegetationsfattige lavninger i mørk bøgenaturskov. To populationer fandtes oven for klinten mellem Königstuhl og Kollicker Ort og den tredje ved foden af klinten mellem Sassnitz og Wissower Ufer.

Så vidt vi ved, er disse fund de første af glat hullæbe på Høje Rügen (Faurholdt & Løjtnant 1991, Wind 1992, og Faurholdt 1993). Knapp (1977) nævner slet ikke arten, mens Fukarek (1972) og Nannfeldt (Grøntved 1948) blot nævner "Rügen" uden år og nærmere findested. Nationalparken oplyser, at man ikke har kendskab til forekomster af hverken glat eller storblomstret hullæbe i området (Manfred Kutschner, in litt. 1992).

På Høje Møn må glat hullæbe anses for

ret sjælden. Planten er dog givet overset og fejlbestemt. Voksestederne er skyggefulde mosekanter eller lavninger i mørk bøgeskov. Planten er hidtil fundet i individfattige populationer ved Siesø, Siesøbjerg, Timmesøbjerg, Sandskredsfald, Forchhammers Pynt, Hunosø og Store Geddesø.

Af samme årsager som nævnt under storblomstret hullæbe forventer vi at få kendskab til væsentlig flere voksesteder i de kommende år.

Sump-hullæbe (*Epipactis palustris* (L.) Cr.)
På Høje Rügen er sump-hullæbe angivet fra fugtige kridtskrænter sammen med leverurt (Knapp 1977). På sådanne biotoper har vi, hidtil forgæves, eftersøgt arten.

På Høje Møn kendes sump-hullæbe i dag kun fra Høvblege, hvor den findes to steder. De fleste planter vokser på svagt fugtige bakkehæld. Fra forrige århundrede er sump-hullæbe desuden angivet og samlet i klinteskoven ca. 1835, og ved Hunosøgård i 1891 med belæg, Herb. C.

Ægbladet fliglæbe (*Listera ovata* (L.) R. Br.)
Selv har vi kun set en enkelt vegetativ plante på Høje Rügen, hvor arten iflg. Knapp (1977) findes udbredt på kratbevoksede kridtskrænter, lokalt sammen med fruesko. Carsten Koch (in litt. 1992) oplyser: "På de mere skovklædte skråninger fra Lohme til Königstuhl så vi mange *Listera ovata* ...".

På Høje Møn er ægbladet fliglæbe en talrigt forekommende plante i krat og askeskov samt på overdrev.

Rederod (*Neottia nidus-avis* (L.) L.C. Rich.)
Arten optræder talrigt i Høje Rügens bøgenaturskov og hører givet til områdets almindeligste orchidéer.

Også på Høje Møn er rederod almindelig og lokalt talrigt forekommende.

Knælæbe (*Epipogium aphyllum* Sw.)
På såvel Høje Rügen som Høje Møn er knælæbe en særdeles sjælden plante, der kun optræder ganske fåtalligt med, i reglen, mange års mellemrum. Fra Høje Rügen kendes mindst 13 fund fra det første i 1869 til det seneste i 1982 (Bürgener 1959,

Fukarek 1972, Kutscher 1983 og Manfred Kutscher, in litt. 1992).

Fra Høje Møn kendes 11 fund fra det første i 1797 til det seneste i 1948 (Schjøtz 1886, Tyge Christensen, in litt., Løjtnant & Worsoe 1977 og Løjtnant 1991).

Skov-gøgelilje

(*Platanthera chlorantha* (Cust.) Rchb.)

Vi har ikke selv set skov-gøgelilje på Høje Rügen. I forrige århundrede ansås planten for hyppig i Stubnitz-skoven (Knapp 1977). Den Botaniske Forenings ekskursion til Høje Rügen fandt "...paafaldende store *Platanth.* især *chlorantha* ..." (Petit 1883). Bürgener (1959) omtaler skov-gøgelilje som ikke helt så hyppig som *P. bifolia* på Rügen, og han nævner ikke Høje Rügen som voksested, hvorfra planten dog er angivet i de senere år (Manfred Kutscher, in litt. 1992).

Skov-gøgelilje er en af de almindeligst forekommende orchidéer på Høje Møn, hvor planten ynder såvel lyse krat som askeskove samt overdrev.

Maj-gøgeurt (*Dactylorhiza majalis* (Rchb.)

Hunt & Summerh.)

Vi har ikke selv set arten på Høje Rügen, hvor den dog formentlig stadig findes. Göritz (1936) omtaler arten som "sehr zahlreich" på en fugtig skoveng. Maj-gøgeurt figurerer i billedserien "Geschützte Pflanzen in Nationalpark Jasmund", der forhandles fra kiosker på Königstuhl.

På Høje Møn er maj-gøgeurt fundet yderst fåtalligt to steder i Jydelejet. Forekomster ved Busene og Kraneled anses i denne artikel som beliggende uden for det egentlige Høje Møn.

Skov-gøgeurt (*Dactylorhiza maculata* (L.)

Soð ssp. *fuchsii* (Druce) Hyl.)
Planten er meget almindelig på begge lokaliteter, hvor den har talstærke populationer i lyse skovpartier samt på overdrev og kystskrænter.

Tyndakset gøgeurt (*Orchis mascula* (L.) L.

Endnu har vi ikke selv set denne art på Høje Rügen, hvor den tilsyneladende kun op-

træder sparsomt eller måske ligefrem er sjælden. Arten er overvejende angivet fra de kystnære partier (Fukarek 1972 og Knapp 1977), hvor også Carsten Koch (in litt. 1992) fandt én plante mellem Lohme og Königstuhl i maj 1992.

Arten har i hvert fald tidligere vokset på ikke kystnære skovenge sammen med bl.a. trådspore sp. og maj-gøgeurt samt kødfarvet og plettet gøgeurt (*Dactylorhiza incarnata* og *D. maculata* s.l.) (Göritz 1936).

På Høje Møn er tyndakset gøgeurt (ligeledes) sjælden i klinteskoven, hvor vi kun har set arten ved Kalsterbjerg og Store Geddesø i små bestande. Gunnar Dam Jepsen (pers. comm. 1969) angiver planten fra "Nord for Høvblege, ind mod skoven".

I midten af 1970erne kendtes 3-4 livskraftige populationer i Jydelejts kratpartier, men de senere års fornuftige naturpleje i form af rydning af krat mv. har bragt væsentlig flere planter frem i lyset; og tyndakset gøgeurt må i dag anses for almindelig i Jydelejet.

Stor gøgeurt (*Orchis purpurea* Huds.)

På Høje Rügen vokser stor gøgeurt flere steder langs kysten i lyse krat og på åbne urtelier samt i lyse bøgeskove i faldene. Flere steder ses planten sammen med frusko og sværd-skovlilje. Vi har ikke set arten i de mørke bøgeskovspartier.

På Høje Møn findes stor gøgeurt, ud over ovennævnte biotoper, også på overdrev. På grund af den fornuftige naturpleje, der siden slutningen af 1980erne er praktiseret på den statejede del af Høje Møn, er bl.a. stor gøgeurt i markant fremgang på overdrevene.

Koralrod (*Corallorhiza trifida* Chat.)

Koralrod forekommer spredt og ustadigt i mørk bøgeskov på kalk i Stubnitz-skoven. Knapp (1977) oplyser, at han i 1969 fandt flere populationer med op til 20 planter. Kutscher (1983) så i 1982 ca. 30 planter ved Ernst-Moritz-Arndt-Sicht. Selv har vi i 1991 set 3 koralrod nær Aser Ort. Voksestedet minder i høj grad om koralrods typiske valg af biotop på Høje Møn. Planterne vokse på vegetationsfattig bund under

gamle bøge sammen med spredte eksemplarer af især liljekonval (*Convallaria majalis*), skovmærke (*Galium odoratum*) og blå anemone (*Anemone hepatica*) samt langsporet gøgelilje.

De planter vi har set på Høje Rügen tilhører samme "type" koralrod, som findes på Høje Møn. Det drejer sig om planter, der på flere punkter afviger fra de i vidjekrat, moser og sure kær voksende koralrod (Løjtnant 1985). Vi mener, at der er grundlag for en opsplitning i to arter/underarter på baggrund af såvel morfologiske som økologiske, plantegeografiske og fænologiske forskelle mellem de koralrod, der er henholdsvis kalkyndende bøgskovsplanter, og de, der trives i mere eller mindre sure mosemiljøer. Vi vil ved en senere lejlighed

Fig. 8. Et typisk eksempel på Høje Rügens urtelier – en Rügen-specialitet, jf. tekst og øvrige fotos. (Strækningen mellem Königstuhl og Aser Ort).

A typical example of herb slopes – a Rügen-speciality.

Foto: Niels Faurholdt, 27. juni 1992.

gøre yderligere rede for denne problematik.

Fra Høje Møn har koralrod været kendt i et par hundrede år. I TBU-arkivet er nævnt voksesteder som "Klinteskoven", "Maglevandsfaldet", "Aborrebjerg", "Store Klint", "Taleren" og "Timmesøbjerg". En række navne, der vidner om, at koralrod har haft en videre udbredelse på Høje Møn. I dag kender vi tre adskilte populationer ved Sandskredsfald og to ved Maglevandsfald; men koralrod er helt sikkert overset i området. Planten må anses for sjælden, men ikke truet på Høje Møn.

UDDØDE ARTER PÅ HØJE RÜGEN OG HØJE MØN – OG USIKRE ANGIVELSER
Følgende 10 orchidéarter er enten uddøde eller behæftet med usikre angivelser fra den ene eller begge lokaliteter.

Skrueaks (*Spiranthes spiralis* (L.) F. Chev.)
Skrueaks er aldrig fundet på Rügen. Arten regnes for uddød i Mecklenburg-Vorpommern, hvor den gennem tiden er fundet på 15 voksesteder, heraf blot 2 i vort århundrede (Fukarek 1972).

På Høje Møn er skruaeaks ikke fundet med sikkerhed. Der er dog tegn på, at arten har vokset i Jydelejet, hvor den måske stadig findes. "En del" individer af skruaeaks blev ca. 1975 fundet mellem græs (Hans Øllgaard, in litt. 1985). Senere er findestedet lokaliseret til det allerførste buskads på venstre hånd, når man går ind i Jydelejet fra Hunosøgård, og her bør arten stadig eftersøges i august-september. Der bør givet fæstes lid til denne angivelse, der stammer fra hollænderen Piet Oosterveld, og om hvem Hans Øllgaard skriver: "P.O. er en seriøst arbejdende plantekender, som jeg på ingen måde mistænker for at opdigte interessante historier".

Poselæbe (*Coeloglossum viride* (L.) Hartm.)
Arten er aldrig fundet på Rügen og heller ikke angivet fra Mecklenburg-Vorpommern i det hele taget.

På (Høje?) Møn er poselæbe samlet og herbariseret i 1816 samt angivet fra Liseslund i 1873.

Bakke-gøgelilje (*Platanthera bifolia* (L.) L.C. Rich. ssp. *bifolia*)

Bakke gøgelilje har gennem mange år været angivet fra Høje Rügen. Vore iagttagelser viser imidlertid, at der er tale om underarten langsporet gøgelilje – se denne.

På Høje Møn er bakke-gøgelilje samlet en enkelt gang i 1928 (Jydelejet). Planten findes stadig i livskraftige bestande på Ulvshale ca. 20 km vest for Høje Møn.

Kødfarvet gøgeurt (*Dactylorhiza incarnata* (L.) Soð ssp. *incarnata*)

Knapp (1977) omtaler arten fra Porslitzer Mose i Stubnitz-skoven, og både Petit (1883) og Göritz (1936) har fundet planten på skovenge i området. Vi kender ikke artens aktuelle status på Høje Rügen.

På Høje Møn findes kødfarvet gøgeurt ikke i dag. Gamle angivelser, uden belæg, fra "Aborrebjerg" (1863) og "Ved Taleren" kan ikke verificeres. Nærmeste recente voksested er (stadig?) Busemarke Mose.

Plettet gøgeurt (*Dactylorhiza maculata* (L.) Soð ssp. *maculata*)

Plettet gøgeurt anses i dag for uddød på Høje Rügen (Knapp 1977). Da skov-gøgeurt er almindelig i området, er det næppe muligt at få klarhed over plettet gøgeurts tidligere status på Høje Rügen. Med sikkerhed kendes kun ét tidligere voksested, Porslitzer Mose, hvorfra arten senere er udryddet som følge af industriel udnyttelse af kalkforekomster (Knapp 1977).

Plettet gøgeurt er aldrig angivet fra Høje Møn. Nærmeste recente forekomst findes i Staunstrup Mose i Sydsjælland, hvor arten er genfundet i 1992 (Faurholdt 1992a).

Salep-gøgeurt (*Orchis morio* L.)

Salep-gøgeurt er omtalt som hyppig på Rügen i forrige århundrede (Bürgener 1959). Quoltitz vest for Stubnitz-skoven angives som voksested i 1845 (Bürgener 1959 og Knapp 1977). På Den Botaniske Forenings ekskursion i juni 1882 nævnes salep-gøgeurt fra Høje Rügen (Petit 1883). På Rügen som helhed er der sidst set 2 planter i 1961 ved Lietzov (Knapp 1977).

På Høje Møn voksede salep-gøgeurt tid-

ligere i Jydelejet, men arten er ikke set siden ult. maj 1962 (3 blomstrende eksemplarer i Slaas Ræse, Jydelejet). Disse 3 planter blev dagen efter gravet op af seminarieelever, der skulle samle herbarium (Palle Gravesen, pers. comm. 1980)!!

Bakke-gøgeurt (*Orchis ustulata* L.)

Arten er angivet fra "Stubbenkammer" på Høje Rügen fra 1760erne, uden belæg. Angivelsen er meget tvivlsom, og den skyldes givet en forveksling med stor gøgeurt (Fukarek 1972).

I forrige århundrede havde bakke-gøgeurt flere voksesteder på Høje Møn. Sidst er arten set på Aborrebjerg i 1922. En angivelse fra Store Geddesø i 1972 skyldes givet forveksling med stor gøgeurt.

Ridder-gøgeurt (*Orchis militaris* L.)

Fra Forstteil Kollick i Stubnitz-skoven foreligger en angivelse fra 1855 (Fukarek 1972). Angivelsen er uden belæg og skyldes givet en forveksling med stor gøgeurt.

En angivelse af ridder-gøgeurt fra Høje Møn fra begyndelsen af 1960erne skyldes ligeledes forveksling med stor gøgeurt (Løjtant & Nilsson 1977).

Biblomst (*Ophrys apifera* Huds.)

Biblomst er fundet to gange på Høje Rügen i forrige århundrede. Det første fund er fra Crampasser Berg i Stubnitz-skoven i 1838. Både samtidige og senere nordtyske botanikere betragtede angivelsen med stor mistro, og P. Ascherson skrev i "Flora des Nordostdeutschen Flachlandes" fra 1898/99: "Die Angabe von *Ophrys apifera* in der Stubnitz auf Rügen ist unglauwürdig". Angivelsen er først blevet opfattet som troværdig, efter at biblomst blev genfundet senere i århundredet og endelig artsbestemt helt oppe i vort århundrede. Det andet fund er fra "Stubnitz auf Rügen" og gjort i 1867. Belæg for dette fund fandtes i Stettin Museumsherbarium, hvor det blev ødelagt under sidste verdenskrig. I herbariet fandtes to kollektter, af samleren anset for at tilhøre "*muscifera*" (= *O. insectifera*). Disse to planter blev i 1925 bestemt til biblomst af E. Holzfuss under hans

"... ebenso gründliche wie kritische ..." arbejde med orchidéer i Pommern. Det må i dag anses for sikkert, at biblomst har haft forekomster på Høje Rügen i det mindste i tiden mellem 1838 og 1867. Om begge fund er fra Crampasser Berg kan ikke verificeres, ligesom nye eftersøgninger er udsigtsløse her, da området er stærkt forandret af industriel kalkudnyttelse. (Kilde til ovenstående : Fukarek 1972)

Biblomst er aldrig fundet på Høje Møn endsiige i Danmark.

Mygblomst (*Liparis loeselii* (L.) Rich.)

Arten er ifølge Knapp (1977) tidligere fundet i flere tørvemoser i Stubnitz-skoven. Knapp anfører, at artens fortsatte eksistens i området synes sikret, da opdyrkning af moser ikke er aktuelt i naturbeskyttelsesområder. Dog oplyser Manfred Kutscher (pers. comm. 1993), at mygblomst ikke længere kendes fra Høje Rügen, men findes i et kær nær Bergen.

Mygblomst er aldrig angivet fra Høje Møn. Nærmeste recente forekomst findes i Holmegårds Mose.

TAK

Skovfoged H.C. Gravesen, lektor Alfred Hansen, skovrider Ib Lunding og cand. scient. Henrik Ærenlund Pedersen takkes på det bedste for deres kommentarer og forslag til en tidligere udgave af manuskriptet. Professor Kai Larsen og curaterne for Herb. AAU, Herb. Berlin og Herb. Rostock takkes for uvurderlig hjælp i forbindelse med fremskaffelse af herbariemateriale af *Ophrys* fra Mecklenburg-Vorpommern. Cand. scient. Søren Grøntved Christiansen og korrespondent Ella Kjærulff takkes for stor hjælp med udarbejdelse af summary samt translation. Histogrammerne er venligst rentegnet af faglærer Britta Jørgensen.

Følgende takkes for diverse oplysninger og for faglig hjælp i øvrigt: Aase Arbirk, Peter Brodersen, Tyge Christensen, Gunnar Dam Jeppesen, Gudmund Fajstrup, Palle Gravesen, Alfred Hansen, Carsten Koch, Manfred Kutscher, Peter Mortensen,

Bente Olsen, Henrik Ærenlund Pedersen og Dr. Eckhard Willing, Berlin.

Miljøministeriet, Skov- og Naturstyrelsen takkes for økonomisk støtte til artiklens trykning samt for tilladelsen til, at vi har måttet benytte data fra Det Nationale Orchidé-Overvågnings-Program.

LITTERATUR

- Bürgener, O., 1959: Rügens Orchideen einst und jetzt. – Archiv der Freunde der Naturgeschichte in Mecklenburg 5: 184-194.
- Christensen, C., 1922. Exkursionen til Møn den 17. og 18. juni 1922. – Bot. Tidsskr. 37: 447-448.
- Faurholdt, N., 1989: Høje Møn – naturklenodie ved skillevejen. – Urt 1989: 117-124.
- Faurholdt, N., 1991: Orkideerne på Møns Klint. – Miljøministeriet,
- Faurholdt, N., 1992a: Orkideer – Status og forvaltning i Storstrøms amt. – Landskabskontoret, Storstrøms amt. Nykøbing F.
- Faurholdt, N., 1992b: Langsporet Gøgelilje i Store Bøgeskov – forekomst, overvågning og bevaring. – Rapp. udarb. for Skov- og Naturstyrelsen. Upubl. 5 pp.
- Faurholdt, N., 1993: Besøg NationalparkJasmund – der er 22 gode grunde. – Orchideer 1993: 2-6.
- Faurholdt, N. & B. Løjtnant, 1989: Storblomstret Hullæbe *Epipactis leptochila* – fundet på Sjælland. – Urt 1989: 36-39.
- Faurholdt, N. & B. Løjtnant 1991: Rügen – En Orkidependent til Høje Møn. – Orchideer 1991: 228-230.
- Fukarek, F., 1972: Verbreitungskarten zur Pflanzengeographie Mecklenburgs, 8. Reihe (*Orchidaceae*). – Natur und Naturschutz in Mecklenburg 10: 35-135.
- Grøntved, J., 1948: Orchidéernes Udbredelse i Danmark. – Bot. Tidsskr. 47: 277-370.
- Göritz, H., 1936: Orchideen auf Rügen. Schweizerische Zeitschrift für Land- und Gartenbau 85: 207-209.
- Hoyer, E., 1993: Naturführer Insel Rügen und Hiddensee. – Galenbeck. Mecklenburg.
- Ingelög, T., R. Andersson & M. Tjernberg (red.) 1993: Red Data Book of the Baltic Region. Lists of threatened vascular plants and vertebrates. – Södertälje.
- Jacobsen, N., H. Larsen og F.N. Rasmussen, 1975: Vegetationen i kridtbruddet "Dania" ved Mariager Fjord. – Bot. Tidsskr. 70: 184-187.
- Jescke, L. & H. Kogler, 1992: Nationalpark Jasmund, i: National- & Naturparkführer Mecklenburg-Vorpommern. – Demmler Verlag. Schwerin.

- Knapp, H.D., 1977: Die Orchideen der Insel Rügen. – Arbeitskreis Heimische Orchideen. Mitteilungen 7: 17-48.
- Kutscher, M., 1983: Bemerkungen zu den Orchideen der Insel Rügen. – Natur und Umwelt. Beiträge aus dem Bezirk Rostock 5: 66-70.
- Kutscher, M., 1991a: Kreidefelsen und Rotbuchenwälder, i: "Nationalpark" Nr. 2/91. – Mosaik-Verlag, Grafenau.
- Kutscher, M., 1991b: Der Nationalpark Jasmund. – Aufbauleitung Nationalpark Jasmund. Sassnitz. (Folder)
- Kutscher, M., 1992a: Die Insel Moen – Rügens kleine Schwester, i: Der Nationalpark Jasmund. – Mitteilungsblatt des Vereins der Freunde und Förderer des Nationalparks Jasmund e.v. 2: 5-7.
- Kutscher, M., 1992b: Die Insel Rügen. Nationalpark Jasmund. – Weinstock Verlag, Reutlingen.
- Løjtnant, B., 1978: Nomenclatural notes upon Scandinavian orchids. – Feddes Rep. 89: 13-18.
- Løjtnant, B., 1981: *Orchis militaris* L. (Ridder-Gøgeurt) – ny for Danmark. – Flora & Fauna 87: 59-62.
- Løjtnant, B., 1982: *Epipactis cleistogama* C. Thomas – en ny orchidé-art for Norden? – Flora & Fauna 88: 79-81.
- Løjtnant, B., 1985: Danmarks orkideer, i: Sterll, M. (red.): Dronning Ingrid's Orkideer: 39-67. – København.
- Løjtnant, B., 1988: Overvågning af Orkideer 1987. – Skov og Naturstyrelsen, Hørsholm.
- Løjtnant, B., 1990a: Orchidé-overvågning. Bilag vedr. overvågningen 88-89. – Skov- og Naturstyrelsen & Løjtnant-Consult. Hørsholm.
- Løjtnant, B., 1990b: Storblostmret Hullæbe (*Epipactis leptochila* (Godf.) Godf.) – stadig på Falster? – Urt 1990: 81-83.
- Løjtnant, B., 1991: Overvågning af Orkideer 1987-89. – Flora & Fauna 97: 63-122.
- Løjtnant, B. & P. Gravesen, 1982: Høje Møn – noter om management. – Rapp. udarb. for Fredningsstyrelsen. Upubl. 53 pp.
- Løjtnant, B. & S. Grøntved Christiansen, 1991: Karplanter, i: Asbirk, S. & S. Søgård (red.): "Rødliste 90". Særligt beskyttelseskrævende planter og dyr i Danmark: 71-82. Miljøministeriet, Skov- og Naturstyrelsen, Hørsholm.
- Løjtnant, B. & S. Nilsson, 1977: Nordens Orkideer. – København.
- Løjtnant, B. & E. Worsøe, 1977: Foreløbig status over den danske flora. Rep. Bot. Inst. Univ. Aarhus. No. 2. – Aarhus.
- Løjtnant, B. & E. Worsøe, 1993: Status over den danske flora 1993. – København.
- Møller, O. & C.H. Ostfeld, 1902: De i de senere År i Danmark iagttagne Findesteder for mindre almindelige Karplanter. Bot. Tidsskr. 24: 377-409.
- Petit, E., 1883: Ekskursion til Rügen. – Meddelelser fra Den Botaniske Forening. 2: 1-3.
- Schjötz, Th., 1886: Hvad Vide Vi Om *Epipogon Aphyllums* Forekomst I Danmark. – Bot. Tidsskr. 15: 207-216.
- Tybjerg, H. & P. Wagner, 1988: Botanik på Christian IV's tid. – Urt 1988: 35-51.
- Wellmann, år?: Ueber die Orchideen der Insel Rügen.
- Wind, P., 1992: Ekskursionen til Rügen 14.06.-16.06. 1991. – Urt 1992: 21-24.

Bog anmeldelse

Scandinavian Ferns af Benjamin Øllgaard med tegninger af Kirsten Tind. 317 sider med 103 sort-hvide tegninger i teksten og 114 farvetavler. Folio. Rhodos, København 1993. ISBN 87-7245-530-6. 375 kr. Indbundet ISBN 87-7245-532-2, 425 kr.

Her har vi en imponerende bog, der har taget den fordel med, som det kan være for en faglig bog at udkomme på engelsk. Bogen er rigt forsynet med farvelagte stortegetninger af samtlige Skandinaviens karsporeplanter. Dens tekst er omfattende, dybtgående og alligevel let tilgængelig. Fokuserer teksten end ikke på Finland, så findes der i dette land ikke yderligere arter af karsporeplanter.

En indledning fortæller generelt om karsporeplanterne, deres forering, navngivning og karakteristika. Her er klimakort og landsdelsoversigter for de nordiske lande. Indledningen slutter med en nøgle til familierne.

Siden følger en række afsnit med familiebeskrivelser og artsomtaler ledsaget af mangfoldige sort-hvide tegninger af typiske detaljer egnede til at åbne læserens øjne for små ting som sporer og forkim. Hvor det er nødvendigt, er der artsøgler. For hver art er efter det latinske navn anført det gældende nationale navn. Teksterne omtaler i øvrigt varianter, hybrider og andre bemærkelsesværdige forhold for den enkelte art samt arternes tilpasning til omgivelserne og deres udbredelse. Tekstafsnittet fylder godt halvdelen af bogen.

Bogens anden halvdel er optaget af de mange farvetegninger. I vid udstrækning er der flere tegninger af hver art med henblik på at vise stadier og varieteter og i vid udstrækning de plantesamfund, hvor de pågældende karsporeplanter hører til. Jeg tror, at man kan finde samtlige de karakterer, der er brug for ved artsidentifikationen. Tegningerne forekommer mig umådeligt smukke, ligesom lidt vemodige i en "tung" engelsk stil.

Sidst i bogen følger ordforklaring på fagord, en omfattende litteraturliste samt et indeks over latinske og nationale navne.

Bogener i sig selv smuk. Tilmed er den trykt på et flot papir, der svarer til tegningerne, og hvor teksterne står klart på de store sider. Prægtbog var der engang noget der hed. Det her er en prægtbog såvel udenpå som indeni.

Man har den idé, at man skal kigge efter fejl. Det har jeg gjort uden resultat. I hvert fald vil jeg holde mig langt fra den meget subjektive bedømmelse af grønne farvenuancer.

Skulle man endnu ikke have fået interesse for bøger, da køb bogen, så kommer interessen. Har man interessen, så køb bogen for at supplere din indsigt. Prisen kan anses for yderst beskedent for ikke at sige ganske underordnet.

Eiler Worsøe

Ny dansk stranding af almindelig næbhval (*Mesoplodon bidens*) og oversigt over hidtidige danske fund

Carl Chr. Kinze,
Zoologisk Museum,
Universitetsparken 15,
2100 København Ø

A new record of Sowerby's whale (*Mesoplodon bidens*) from Denmark and a list of Danish records

On 20 October 1992 a 334 cm female calf of Sowerby's whale stranded at Stenderup Hage in the northern Little Belt. The calf is believed to have been accompanied by an adult cow which has split from the calf before the stranding. This record is the 9th from the Danish coasts.

A list is given of the earlier records: 1) 3 February 1880 Hevringholm, ♀ 431.5 cm, 2) 1893 Blåvand Huk ♀ of unknown length, 3) 20 December 1899 Klitmøller, ♂ 426.5 cm, 4) 8 October 1900 Hevringholm, a 502 cm pregnant ♀ 5) 10 November 1957, Stavns Fjord, Samsø, a ca. 500 cm ♂. 6) 1 September, Gamborg Fjord, a ca. 500 cm ♀, 7) 5 September 1966, Marstal, a ca. 400 cm animal of unknown sex and 8) 18 January 1969 a ca. 500 cm animal of unknown sex. Skeletons or skeletal parts are kept at the Zoological Museum of Copenhagen for the new record and records 2) to 5).

Blandt tandhvalerne hører næbhvalfamilien (Ziphiidae) og især slægten *Mesoplodon* til de dårligst kendte. Slægten består af 13 oceaniske arter (Mead 1989, Reyes et al 1991), der kun sjældent forvilder sig ind i de lavtvandede kystområder. Fra de europæiske farvande kendes fire arter (Evans 1987), men kun *Mesoplodon bidens* er strandet i så store antal (godt 100 strandinger), at arten kan betegnes almindelig (De Smet 1974, 1980, Duguay 1973, 1976, 1987, 1988, Fraser 1934, 1946, 1953, Harmer 1927, Kükenenthal 1914, Lepiksaar 1966, Schultz 1970, Sheldrick 1989, Turner 1885, Van Bree & Smeenk 1978, Van Deinse 1931, 1946, 1948, 1951, 1953). Fra dansk kyst kendes kun denne art med hidtil blot otte meldinger (Reinhardt 1880, Winge 1899, 1908, Bondesen 1951, 1977, Kinze 1991). På dansk kaldtes arten indtil 1986 blot næbhval, men for at skelne den fra andre sjældnere *Mesoplodon*-arter, der måtte dukke op i Danmark, foreslog Kinze & Sørensen (1986) navnet almindelig næbhval, der siden har fundet anvendelse.

Da en del materiale af almindelig næbhval strandet på dansk kyst enten er gået

tabt eller kun sikret i begrænset omfang, gav strandingen af en ung hun ved Stenderup Hage den 20. oktober 1992 en kærdkommen mulighed for yderligere undersøgelser af denne forholdsvis sjældne art.

Den første danske stranding af arten blev udføreligt beskrevet af Reinhardt (1880), mens detaljerede oplysninger om de senere strandinger ikke tidligere har været publiceret.

METODER

Det ny fund blev fotograferet og opmålt efter internationale retningslinier (Norris 1961) og dissekeret. Særlig vægt lagdes på en undersøgelse af kønsorganerne og forekomsten af tænder i underkæbegrenene. Hele dyret blev sikret af skovridder Bent Junker Hansen, Haderslev Statsskovdistrikt, og visse måltagninger blev taget af Tyge Jensen, Esbjerg Fiskeri- og Søfartsmuseum. Begge skal her takkes varmt. Udredningen af de tidligere fund er baseret på oplysninger fra Zoologisk Museums arkiver. Det drejer sig om tilvækstjournaler, avisudklip m.v. Endvidere er samlingsgenstande, der findes på Zoologisk Muse-

um gennemgået. Samlingsnumre er angivet under de enkelte meldinger (CN = katalognummer).

RESULTATER

Den ny stranding

Dyret var en ikke kønsmoden hun (Tab. 1). Dets farvetegning var mørkegrå på ryggen med gradvis overgang til den næsten hvide bug (fig. 1). Der forefandt mågehak på siden og i hovedet. Visse steder var overhuden faldet af. Der konstateredes ingen naturlige sår eller ar og der forefandt ej heller ydre snyltere på dyrets hud. Maven var tom og ingen indre parasitter kunne påvises. I kønsregionen fandtes to 3.5 cm lange bækkenrudimenter. I hver underkæbegrens gumme kunne 1 stor og 18 rudimentære tænder udpræpareres. På grundlag af dyrets længde, de ikke påviselige parasitter, og de umodne kønsorganer skønnes dyret at have været 1-2 år gammelt.

Oversigt over øvrige danske strandinger (Numrene som i fig. 2)

Af de nedenfor beskrevne fund er no 1-7 omtalt hos Bondesen (1977).

1. 3. februar 1880. Hevringholm. Stranding af en kønsmoden hun (Tab. 1). Dyret blev stillet til skue i store dele af Nordeuropa. Intet er bevaret i danske videnskabelige samlinger. Måltagninger se tabel 1. En afbildning findes hos Reinhardt (1880).

2. 1893. Blåvands Huk. En underkæbe med bløddele hidrørende fra en hun af ukendt længde. Det antages at hvalen er strandet i hel tilstand i løbet af 1893 før den 31. oktober, datoen for indlemmelsen i Zoologisk Museums samling, hvor underkæben findes (CN 3x).

3. 20. december 1899. Klitmøller. Stranding af en ung han (Tab. 1). Farven var skifer-sort på ryggen med gradvis overgang på siden til skifergrå og lys bug. Skelet på Zoologisk Museum (CN 4x).

4. 8. oktober 1900. Stranding af en drægtig

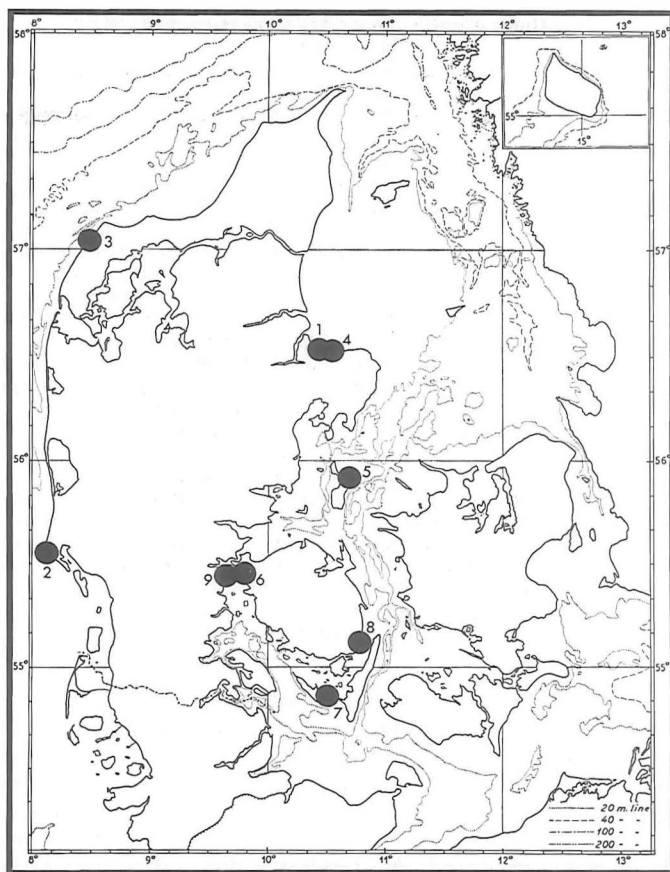
Figur 1: Den almindelige næbhvalhun (334 cm lang) fra Stenderup Hage.

The 334 cm female Sowerby's whale from Stenderup Hage.

Figur 2: Danske fund af almindelig næbhval (*Mesoplodon bidens*). Numrene angiver den kronologiske rækkefølge af strandingerne.

Danish records of Sowerby's whale (*Mesoplodon bidens*). Numbers indicate the chronological order of the records (see summary for details).

hun ud for Hevringholm efter en storm fra NV med højvande. Dyret var ganske frisk, da det fandtes. Farven var ensfarvet sort over hele kroppen. Fosteret var i meget dårlig stand. Dets længde kan derfor kun estimeres: ca. 70 cm, mens kønnet ikke har kunnet bestemmes. Skeletdele samt foster findes på Zoologisk Museum (hhv. CN 5x og 6x).

5. 10. november 1957. Stranding af en kønsmoden han i Stavnsfjord, Samsø (Tab.1). Et billede af hovede og hale er gengivet hos Bondesen (1977). Dyret synes at have været mørkegrå på oversiden og lysere på bugen. Det blev parteret og sendt til destruktion. Kranium og hale blev dog reddet og findes på Zoologisk Museum (CN 8x).

6. 1. september 1959. Gamborg Fjord.

Stranding af en ca. 500 cm adult hun i Gamborg Fjord. Et billede af dyret er gengivet hos Groth (1970). En afstøbning af hovedet findes på Svendborg Zoologiske Museum, mens intet skeletmateriale åbenbart er bevaret.

7. 5. september 1966. Marstal. Stranding af et ca. 400 cm langt dyr af ukendt køn. Intet videnskabeligt materiale synes at være bevaret af dette dyr (K Salmberg pers. medd). Billeder er publiceret i Ærø Folkeblad af 16. september 1966. Farvetegningen er mørkegrå på oversiden og lys på bugen.

8. 18. januar 1969. Lundeberg. Stranding af et ca. 500 cm langt kønsmodent dyr, antageligt en hun. Et billede i Svendborg Avis af 20. januar viser et ensfarvet mørkt dyr.

Nøgle til måltagninger /key to measurements (M'nt)

- 1 total længde/total length
- 2 fra snudespids til øjets centrum/ tip of rostrum to center of eye
- 3 næblængde/length of beak
- 4 fra snudespids til mundvig/tip of rostrum to angle of gap
- 5 fra snudespids til øret/tip of rostrum to ear
- 6 fra øje til øre/eye to ear
- 7 fra øje til mundvig/eye to angle of gap
- 8 fra øje til blæsehul/ eye to blowhole
- 9 fra snudespids til blæsehul/ tip of rostrum to blowhole
- 10 fra snudespids til luffens forkant/ tip of rostrum to anterior insertion of flipper
- 11 fra snudespids til rygfinnens top/ tip of rostrum to top of dorsal fin
- 12 fra snudespids til navlen/ tip of rostrum to umbilicus
- 13 fra snudespids til kønsåbningens centrum/ tip of rostrum to center of genital slit
- 14 fra snudespids til gat/tip of rostrum to anus
- 15 overbid (+) eller underbid (-)/projection of upper jaw beyond lower (+) or vice versa (-)
- 16 fra snudespids til halsfurernes bagkant/ tip of rostrum to posterior extension of ventral grooves
- 20 halsfurernes længde/ length of ventral grooves
- 24 øjets længde og højde/ length and height of eye
- 25 pattevortslidens længde/ length of mammary slits
- 26 kønsslidens længde/ length of genital slit
- 27 blæsehullets længde og bredde/ length and width of blowhole
- 29 luffens længde fra forkant til spids/ length of flipper from anterior insertion to tip
- 30 luffens længde fra bagkant til spids/ length of flipper from posterior insertion to tip
- 31 luffens maksimale bredde/ maximum width of flipper
- 32 rygfinnens højde/ height of dorsal fin
- 33 rygfinnens bredde ved basis/ width of dorsal fin at base
- 34 halefinnens spændvidde/ fluke span

Ifølge avisen skulle hovedet være udstopet og skelettet være tilgået Svendborg Zoologiske Museum, men intet findes her (K. Salmberg pers. medd.). Omtalt hos Groth (1970).

Ud over disse 8 strandinger foreligger der en observation fra Øresund, hvor et dyr af denne art blev set og filmet af radioforhandler Knud I. Schmidt i begyndelsen af september 1950. En næbhval, formentlig samme dyr, blev sidenhen fanget ved Høganæs den 3.9. 1950. Det var en 450 cm lang han (Lepiksaar 1966).

DISKUSSION

Modtagne rapporter af to uidentificerede "øresvinslignede delfiner" (et større og et mindre) i Århusbugten og det nordligste Lillebælt i slutningen af september og begyndelsen af oktober 1992 lader formode, at først to næbhvaler, senere en enkelt har svømmet rundt i de indre danske farvande i måske nogle uger før strandingen ved Stenderup Hage. Stenderup hvalen skønnede alder lader endvidere formode at det andet individ kunne have været dets moder.

Med Stenderup-strandingen er antallet af danske næbhvalsmeldinger kommet op på ni. Totallængden kendes kun på fire af dyrene og kønnet med sikkerhed kun på syv. Skeletdele findes af fem dyr, fuldstændige skeletter imidlertid kun af to. Strandingerne falder i tre adskilte perioder: 1880-1900 med fire meldinger og 1957-69 med fire meldinger og 1992 med foreløbig en enkelt. De første fire meldinger stammer fra de "ydre" danske farvande, d.v.s. Nordsø-, Skagerrak- og Kattegatkysterne, mens de sidste fem hidrører fra de indre farvande. Strandingerne har hidtil kun fundet sted fra september til februar altså om efteråret og vinteren. De britiske strandinger har hovedsageligt fundet sted i september (Fraser 1974).

Før 1978 blev strandede hvaler kun indsamlet sporadisk. Strandinger af den art kan derfor være overset. Siden 1978 har Zoologisk Museum imidlertid stået for en systematisk indsamling af strandede hvaler (med undtagelse af marsvin) (Kinze et al. 1987, Kinze 1989, 1992). Fra 1992 er der indledt et samarbejde med Fiskeri- og Søfartsmuseet i Esbjerg og Statsskovdistrik-

terne (Skov- og Naturstyrelsen) til sikring af strandede hvaler til videnskabelige formål. Denne ny næbhval er den første mel-

ding af denne art inden for den ny ordning. Almindelig næbhval har sin hovedudbredelse i de oceaniske dele af det nordøst-

Mål/Mnt	♀ 1880 no 1	♂ 1899 no 3	♀ 1900 no 4	♂ 1957 no 5	♀ 1992 no 9
1	431.5cm*	426.5cm*	502cm*	c.500cm	334cm
2	61.5cm*	57.5cm*	63cm*	59 cm	47 cm
3	i.m.	i.m.	i.m.	31 cm	22 cm
4	39cm*	43cm*	44.5cm*	41 cm	34 cm
5	i.m.	i.m.	i.m.	i.m.	54 cm
6	i.m.	11cm*	i.m.	i.m.	8 cm
7	i.m.	i.m.	i.m.	18 cm	16 cm
8	i.m.	i.m.	i.m.	i.m.	23.5 cm
9	34cm*	55cm*	i.m.	55 cm	46 cm
10	110cm*	116.5cm*	107cm*	i.m.	76 cm
11	276cm*	259cm*	314cm*	i.m.	217 cm
12	i.m.	i.m.	i.m.	i.m.	182 cm
13	i.m.	i.m.	i.m.	i.m.	234 cm
14	i.m.	i.m.	i.m.	i.m.	244 cm
15	-1.3cm*	-1.3cm*	i.m.	i.m.	±0 cm
16	i.m.	i.m.	i.m.	48 cm	42 cm
20	25cm*	32cm*	i.m.	26 cm	d 26.5 cm s 25.5 cm
24	l 47 mm* h 20 mm*	l 33 mm* h i.m.	i.m. h i.m.	i.m. h i.m.	l 34 mm h 13 mm
25	d i.m. s i.m.	d i.m. s i.m.	d i.m. s i.m.	d i.m. s i.m.	d 3.5 cm s 3 cm
26	21cm*	19.5cm*	i.m.	i.m.	22 cm
27	l 8cm* b i.m.	10.5cm* b i.m.	i.m.	i.m.	l 8 cm b 2 cm
29	39cm*	42.5cm*	55cm*	i.m.	42 cm
30	i.m.	i.m.	i.m.	i.m.	31 cm
31	13cm*	13.5cm*	15.5cm*	i.m.	9.5 cm
32	21cm*	20cm*	i.m.	i.m.	15 cm
33	36.5cm*	34.5cm*	i.m.	i.m.	29 cm
34	99.5cm*	102cm*	i.m.	106 cm	72 cm

Tabel 1: Standardmål af fem individer af almindelig næbhval strandet i Danmark (numrene som i fig. 2).
Measurements of five Danish Specimens of Sowerby's Whale (numbers refer to fig. 2)

Måltagningerne er taget og nummereret efter Norris (1961). * angiver at måltagningen oprindeligt er målt i danske fod og tommer (1 fod = 12 tommer = 31.4 cm).

The measurements are taken and numbered after Norris (1961). * indicate measurements originally taken in Danish inches and feet (1 Danish foot = 12 Danish inches = 31.4 cm).

l = længde/length, b = brede/width, h = højde/height, d = højre/right, s = venstre/left, i.m. = ikke målt/not measured.

lige Atlanterhav og dens føde består hovedsageligt af blæksprutter. Den mest sandsynlige indfaldsvej til de indre danske farvande er den norske rende. Den svenske Bohuslänkyst er da også kendt for sine forholdvis mange strandinger af oceaniske hvaler, heriblandt 4 af de ialt 6 svenske fund af almindelig næbhval (Lepiksaar, 1966). Strømningsforhold og klimatiske svingninger kan føre til ændrede udbredelsesmønstre hos hvalernes fødedyr og kan derfor føre til klimatisk betingede indvandring af predatorer som hvaler. De danske farvande udgør hverken fødemæssigt eller habitatmæssigt et egnet sted for næbhvaler. Hvalens sonarsystem synes heller ikke at være gearet til lavtvandede havområder. En unge af arten, der blev bragt levende til Harderwijk delfinriet i Holland havde svære vanskeligheder med at orientere sig i det lille bassin (Van Bree & Smeenk 1978) og næbhvalen fra Marstal (melding nr. 7) siges at have ramlet ind i havnemolen flere gange før den blev aflivet. Næbhvalernes skæbne bliver derfor næsten altid strandingsdøden.

LITTERATUR

- Bondesen, P. 1951. Danmark fanger hvaler. Natur og Museum efterår 1951: 1-10.
- Bondesen, P. 1977. Danmark fanger hvaler. Natur og Museum 18: 1-25.
- DeSmet, W.M.A. 1974. Intervaris van de Walvisachtigen (Cetacea) van de Vlaamse Kust en de Schelde. Bull. Inst. r. Sci. nat. Belg. 50: 1-156.
- DeSmet, W.M.A. 1980. Gegevens over de Walvisachtigen (Cetacea) van de Vlaamse kust en de Schelde uit de periode 1969-1975. Bull. Inst. r. Sci. nat. Belg. 53: 1-34.
- Duguay, R. 1973. Rapport annuel sur les cetaces et pinnipedes trouves sur les cotes de France II - annee 1972.- Mammalia 37: 669-678
- Duguay, R. 1976. Rapport annuel sur les cetaces et pinnipedes trouves sur les cotes de France V - annee 1975.- Mammalia 40: 671-681.
- Duguay, R. 1987. Rapport annuel sur les cetaces et pinnipedes trouves sur les cotes de France XVI - annee 1986. - Ann. Soc. Sci. nat. Charente-Maritime 7: 617-639
- Duguay, R. 1988. Rapport annuel sur les cetaces et pinnipedes trouves sur les cotes de France XVII - annee 1987. - Ann. Soc. Sci. nat. Charente-Maritime 7: 753-769.
- Fraser, F.C. 1934. Report on Cetacea stranded on the British coasts from 1928 to 1932. 11. British Museum (Natural History), London.
- Fraser, F.C. 1946. Report on Cetacea stranded on the British coasts from 1933 to 1937. 12. British Museum (Natural History), London.
- Fraser, F.C. 1953. Report on Cetacea stranded on the British coasts from 1938 to 1947. 13. British Museum (Natural History), London.
- Fraser, F.C. 1974. Report on Cetacea stranded on the British coasts from 1948 to 1966. 14. British Museum (Natural History), London.
- Groth, J.K. (1970). Dyreliv, pp. 68-91 i Rying, B. (Ed.) Sydfyn, 351pp, København
- Harmer, S.F. 1927. Report on Cetacea stranded on the British coasts from 1913 to 1927. 10. British Museum (Natural History), London.
- Kinze, C.C. 1989. Danish whale strandings and by-catches 1986-88. ICES CM 1989/N: 2
- Kinze, C.C. 1991. Hvaler. Pp. 104-128. i Muus, B. (Ed.) Danmarks pattedyr, København
- Kinze, C.C. & T.B. Sørensen. 1986. Oceaner af hvaler? 56pp Skoletjenesten og Kaskelot, København.
- Kinze, C.C., H.J. Baagø & B. Jensen. 1987. Danish strandings and sightings 1977-1985. ECS newsletter 1: 47-51.
- Koepcke, H.W. 1936. Ein zweiter Fund von Mesoplodon bidens (Sow.) an der deutschen Ostseeküste. Zool. Anz. 113:
- Kükenthal, W. & H. Hanke 1914. Zur Kenntnis des Mesoplodon bidens. Jena. Z. f. Naturw.: 93-122.
- Lepiksaar, J. 1966. Zahnwalfunde in Schweden. Bijdr. Dierkunde 36: 3-16.
- Mead, J.G. 1989. Beaked Whales of the Genus Mesoplodon. pp. 349-430 in Ridgway, S.H. & Harrison, R. (Eds.), Handbook of Marine Mammals 4.
- Norris, K.S. 1961. Standardized methods for measuring and recording data for the smaller cetaceans.- J. Mammal 42: 471-476.
- Reinhardt, J. 1880. Mesoplodon bidens, en Tilvæxt til den danske Hvalfauna. Oversigt over d. K. D. Vidensk. Selsk. Forhdl.
- Reyes, J.C., J.G. Mead & K. Van Waaerebeek 1991. A new species of beaked whale Mesoplodon peruvianus sp. n. (Cetacea: Ziphiidae) from Peru. Marine Mammal Science 7: 1-24.
- Sheldrick, M.C. 1989. Stranded whale records for the entire British coast line, 1967-1986. Investigations on Cetacea 22: 298-329.
- Van Bree, P.J.H. & C. Smeenk 1978. Strandingen van Cetacea op de ederlandse kust in 1975 en 1976. Lutra 20: 13-18.
- Van Deinse, A.B. 1931. De fossiele en recente Cetacea van Nederland, 304 pp., Amsterdam.
- Van Deinse, A.B. 1946. De recente Cetacea van Nederland van 1931 tot en met 1944. Zoologische Mededelingen 25: 139-210. Van Deinse, A.B. 1948. De nederlandse Cetacea van 1947. Het Zeepard 8: 23-24.
- Van Deinse, A.B. 1951. De nederlandse Cetacea van 1949. Het Zeepard 11: 23-30.
- Van Deinse, A.B. 1953. De nederlandse Cetacea van 1952. Mededelingenblad van de vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming 1953/3: 21-22.
- Winge, H. 1899. Nogle Pattedyr i Danmark. Vid. Med. 51: 283-316.
- Winge, H. 1908. Pattedyr, Danmarks Fauna.

Storbladet Lind og Sort Pil fundet som nye arter for Jylland

Erik Buchwald
Rovej 6
2620 Albertslund

Tilia platyphyllos and *Salix myrsinifolia* recorded as new for Jutland.

In August 1993 the forest Bolderslev 5 km SW of Aabenraa was visited for 6 1/2 hours to prepare the plantlist presented in this paper. *T. platyphyllos* and *S. myrsinifolia* have never been recorded from Jutland before except plantet, but are undoubtedly indigenous in Bolderslev Forest. This is supported by the fact that the forest is in a close to natural state, being almost untouched by forestry activities as f.ex. ditches, roads, plantings etc. Many of the individuals of *Tilia* have been cut/ coppiced about 50 years ago, but have germinated much earlier, and have survived in this area with descendants from the postglacial virgin forest.

Bolderslev Skov ved Åbenrå har ved et par kortvarige besøg vist sig at rumme en meget stor rigdom af usædvanlige planter knyttet til naturskov i næsten jomfruelig tilstand. Skoven har potentiale til også at rumme sjældenheder inden for en række dyregrupper, fx kendes Bjergsalamander derfra. Skoven har en del ligheder med Draved Skov, men er mere uberørt mht. veje, grøfter og træplantning.

De to mest specielle fund er Storbladet Lind (*Tilia platyphyllos*) og Sort Pil (*Salix myrsinifolia*), som begge er rødlistet som sårbare i Danmark. Ingen af de to er tidligere fundet som spontane/oprindelige i Jylland, udover at de begge på landsplan er overordentlig sjældne (Løjtant & Worsøe 1993).

Da der for begge arter har været nogen debat om, hvorvidt de er oprindelige og dermed kan siges at tilhøre den "danske" flora, gøres der lidt ekstra ud af beskrivelsen af skoven og planternes voksesteder. Mine besøg var på ialt 6 1/2 time fordelt på 5., 6. og 17. august 1993. Fuldmægtig Jørgen Steenberg, som er en af skovens mange ejere, viste rundt og gav vigtige oplysninger.

BOLDERSLEV SKOV

Bolderslev Skov er usædvanlig lidt påvirket af afvanding, plantninger og intensivt

skovbrug i det hele taget. Skovvejene er meget lidt udbygget, selvom skoven dækker ca. en kvadratkilometer (100 hektar). Årsagen til den lave udnyttelsesgrad må søges i, at det er en partsskov med mange ejere. Det meste af skoven dækkes af frodig blandskov af løvtræer. Småbladet Lind, Bøg, Stilk-Eg og Ask er de mest almindelige træer, men de fleste danske træarter findes indsprængt hist og her. Bestanden af Småbladet Lind er en af landets største (Friis-Møller 1990).

Skoven har altid ligget så langt fra de gårde den hørte til, at brugen har været yderst ekstensiv. Kun blinde veje førte derud. Stadig i dag ligger den afsides med ca. 250 meter til de nærmeste gårde. Desværre snittes skoven af motorvejen vest om Åbenrå.

Dele af skoven ser ud til at have ligget urørt hen i en lang årrække og har fået et urskovsagtigt præg. Enkelte kæmpetræer af eg, ask, lind og bøg findes spredt i skoven. Mindst én eg og én lind sås med diameter på over 1 meter. Hvis de er vokset op i svagt hugget eller urørt skov, kan de have en alder på flere hundrede år.

Jorden er fed lerjord med mange væld og kilder, samt et par slugter med uregulerede bække med stenbund og rent vand. Flere steder i skoven findes små vådområder og moser, som er helt upåvirket af af-

vanding. Vandet løber fra starten i bittesmå snoede bække, som på det øverste stykke er tørre undtagen i regnvejr. Ud fra erfaringer med naturskov andre steder i landet er forholdene i Bolderslev enestående fine.

STORBLADET LIND

Ved ovennævnte besøg fandtes Storbladet Lind spredt i de besøgte områder, nemlig de centrale dele af skoven, samt i et gammelt skelhegn i nordvesthjørnet. Herbariebelæg er taget fra ca. 15 forskellige individer, og skovens samlede bestand er sandsynligvis væsentligt over 100 træer plus opvækst af unge planter. Individerne udviser ret stor indbyrdes variation i behåring af blade og kviste, og enkelte træer har karakterer svarende til krydsningen med Småbladet Lind.

Den største fundne lind er muligvis netop en krydsning, idet frugter og bladstørrelse svarer til Storbladet Linds, mens behåring svarer til Småbladet Linds. Træet er ca. 1 meter i diameter og deler sig i hovedhøjde i 4 stammer, som hver især er velvoksne træer.

De fleste fundne Storbladet Lind er mangestammede (4 til 14 stammer) med højder på 10 til 15 meter. Det tyder på, at de har været skåret ned til brænde omkring Anden Verdenskrig, og derefter uforstyrret har kunnet vokse op igen fra stødet. Der har ikke været tale om regulær stævning af skoven, men om plukhugst, idet fordelingen af træstørrelser ellers ville være mere jævn.

På baggrund af de Storbladede Lindes fordeling, udseende og variation, sammenholdt med skovens meget lave kulturpåvirkning, må det anses for helt usandsynligt, at arten skulle være bragt dertil af mennesker. Arten er tydeligvis ikke ny for skoven, men snarere en relikv med kontinuitet tilbage til varmetidens lindeskove for flere tusinde år siden. Dette kan måske også gælde Bjergsalamanderens forekomst i området.

SORT PIL

I en lavning ved et indre skovbryn opdage-

des ved siden af en af de Storbladede Linde en stor busk af Sort Pil. Det skete på vej hjem ved det sidste besøg, og andre individer i skoven kan være overset, da arten ikke indgik i "søgebilledet".

Sort Pil er ikke tidligere fundet i Jylland, men kendes fra Slesvig-Holsten, hvor den er rødlistet som truet, og fra Sjælland, hvor den er rødlistet som sårbar (Løjtnant og Worsøe 1993). Oprindelsen for de sjællandske forekomster har ligesom for Storbladet Lind været omdiskuteret, idet begge arter har været plantet udover at kunne være oprindelige (Ødum 1969, s.180).

Fundet af Sort Pil i Bolderslev Skov be- styrker den nugældende vurdering (Løjtnant & Worsøe 1993), at arten er oprindelig vildtvoksende i Danmark ligesom i Slesvig-Holsten og Sverige. Det er endnu mere usandsynligt end for lindene, at den skulle være indført kunstigt til skoven.

ØVRIG FLORA

Der foreligger ikke botaniske oplysninger fra skoven ifølge Gravesen (1983). Dette må hænge sammen med skovens lidt isole- rede beliggenhed, idet den udover oven- nævnte specialiteter rummer en artsrig og sjælden flora.

I plantelisten fremgår de arter, som note- redes ved besøgene i august 1993. Udover dette oplyste Jørgen Steenberg, at skoven om foråret præges af Hvid Anemone isprængt bl.a. Lærkespore sp. og Gøgeurt sp.

LITTERATUR

- Friis-Møller, P., 1990: Naturskove i Danmark – En fore- løbig opgørelse over danske naturskove udenfor statsskovene. Intern rapport fra Skov- og Natursty- relsen.
- Gravesen, P., 1983: Foreløbig oversigt over botaniske lokaliter, Bd.4. Sønderjyllands Amt. Miljøministeri- et, Fredningsstyrelsen.
- Løjtnant, B., og E. Worsøe, 1993: Status over den danske flora 1993.
- Ødum, S., 1969: De vildtvoksende træer og buske. i: Danmarks Natur, bd.6, Skovene. Politikens Forlag.

Planteliste for Bolderslev Skov

Forkortelser:

+	under 10 stk set
++	10-100 stk set
+++	over 100 stk set
forv	forvildet fra plantninger i skoven
nat	tilsyneladende kun selvsået, ingen plantet (naturaliseret)
vej	arten kun set på eller ved skovvejene
bryn	arten kun set i skovbryn
dam	arten kun set i eller ved en dam der lå i skovbrynet
*	herbariebelæg er taget
cfr	bestemmelse usikker

Dansk navn	Hyppighed	Latinsk navn
Træer:		
1 Rød-Gran	+ forv	Piceaabies
2 Skov-Elm	++	Ulmus glabra
3 Bøg	+++	Fagus sylvatica
4 Stilk-Eg	+++	Quercus robur
5 Rød-El	+++	Alnus glutinosa
6 Hvid-El	++ forv?	Alnus incana
7 Dun-Birk	+++	Betula pubescens
8 Avnbøg	+	Carpinus betulus
9 Hassel	+++	Corylus avellana
10 Småbladet Lind*	+++	Tilia cordata
11 Storbladet Lind*	++	Tilia platyphyllos
12 Småbl. X Storbl. Lind*	+	Tilia X vulgaris
13 Bævre-Asp	+++	Populus tremulus
14 Selje-Pil	+++	Salix caprea
15 Femhannet Pil	++	Salix pentandra
16 Skov-Abild	+	Malus sylvestris
17 Alm. Hæg	+	Prunus padus
18 Alm. Røn	+++	Sorbus aucuparia
19 Kristtorn	+++	Ilex aquifolium
20 Tørst	++	Frangula alnus
21 Ær	+++ nat	Acer pseudoplatanus
22 Ask	+++	Fraxinus excelsior

Buske:

23 Grå-Pil	+++	Salix cinerea
24 Sort Pil*	+	Salix myrsinifolia
25 Blåbær	+++	Vaccinium myrtillus
26 Alm. Tjørn	+++	Crataegus laevigata
27 Engriflet Hvidtjørn	++	Crataegus monogyna
28 Slåen	+++	Prunus spinosa
29 Glat Hunderose	++	Rosa canina
30 Korbær	++	Rubus caesius
31 Brombær	++	Rubus fruticosus
32 Hindbær	++	Rubus idaeus
33 Fruebær	+	Rubus saxatilis
34 Rød Kornel	++	Cornus sanguinea
35 Benved	+++	Euonymus europaeus
36 Vedbend	+++	Hedera helix
37 Alm. Gedeblad	+++	Lonicera periclymenum
38 Alm. Hyld	+++	Sambucus nigra
39 Kvaikved	+++	Viburnum opulus

Regulære plantninger:

40 Nordmanns-Gran	++	Abies nordmanniana
41 Rød-Gran	+++ forv	Piceaabies
42 Sitka-Gran	+++	Picea sitchensis
43 Ædel-Cypres	++	Chamaecyparis lawsoniana
44 Fugle-Kirsebær	++	Prunus avium

Urtefloraen:

45 Ager-Padderok	+	Equisetum arvense
46 Skavgræs	+++	Equisetum hyemale
47 Skov-Padderok	+++	Equisetum sylvaticum

48 Ørnebregne	++	Pteridium aquilinum
49 Bredbladet Mangeløv	++	Dryopteris dilatata
50 Alm. Mangeløv	++	Dryopteris filix-mas
51 Blå Anemone	+	Anemone hepatica
52 Bidende Ranunkel	++	Ranunculus repens
53 Nyrebladet Ranunkel	+	Ranunculus auricomus
54 Kær-Ranunkel	+ bryn	Ranunculus flammula
55 Uldhåret Ranunkel	+ dam/ bryn	Ranunculus lanuginosus
56 Lav Ranunkel	+++	Ranunculus repens
57 Stor Nælde	+++	Urtica dioica
58 Alm. Hønsetarm	++ vej	Cerastium fontanum
59 Græsbladet Fladstjerne	++ bryn	Stellaria graminea
60 Stor Fladstjerne	+++	Stellaria holostea
61 Fuglegræs sp.	++	Stellaria sp.
62 Svine-Mælde	+ vej	Atriplex patula
63 Bidende Pileurt	++	Polygonum hydropiper
64 Alm. Syre	+	Rumex acetosa
65 Kruset Skræppe	+ bryn	Rumex crispus
66 Byskræppe	+ vej	Rumex longifolius
67 Butbladet Skræppe	+ vej	Rumex obtusifolius
68 Skov-Skræppe	+++	Rumex sanguineus
69 Skov-Viol cfr	+	Viola reichenbachiana cfr
70 Krat-Viol	++	Viola riviniana
71 Vandkarse	+	Cardamine amara
72 Pengebladet Fredløs	++	Lysimachia nummularia
73 Alm. Fredløs	+	Lysimachia vulgaris
74 Storbl./Fladkravet Kodriver	+	Primula elatior/vulgaris
75 Alm. Milturt	++	Chrysosplenium alternifolium
76 Småbladet Milturt	++	Chrysosplenium oppositifolium
77 Alm. Mjødurt	+++	Filipendula ulmaria
78 Skov-Jordbær	+++	Frangaria vesca
79 Eng-Nellikero	+++	Geum rivale
80 Feber-Nellikero	++	Geum urbicum
81 Gul Fladbælg	++	Lathyrus pratensis
82 Gærde-Vikke	++	Vicia sepium
83 Kattehale	+	Lythrum salicaria
84 Duret Steffensurt	+++	Circaea lutetiana
85 Spidsbladet Steffensurt	++	Circaea X intermedia
86 Glat Dueurt	++	Epilobium montanum
87 Rosen-Dueurt cfr.	+	Epilobium roseum cfr
88 Alm. Bingelurt	+++	Mercurialis perennis
89 Skovsyre	+++	Oxalis acetosella
90 Stinkende Storkenæb	++	Geranium robertianum
91 Spring-Balsamin	+++	Impatiens noli-tangere
92 Skvalderkål	+ vej	Aegopodium podagraria
93 Angelik	+++	Angelica sylvestris
94 Vild Kørvel	++ bryn	Anthriscus sylvestris
95 Alm. Bjørneklo	+++	Heracleum s. spondylium
96 Sanikel	+++	Sanicula europaea
97 Hvas Randfrø	++ bryn	Toriis japonica
98 Bittersød Natskygge	+++	Solanum dulcamara
99 Alm. Lungeurt	+++	Pulmonaria obscura
100 Fladfrugtet Vandstjerne*	++ vejpyt	Callitriche platycarpa
101 Korsnap	+++	Glechoma hederacea
102 Krybende Læbeløs	+++	Ajuga reptans
103 Alm. Guldnælde, vildform	+++	Lamium g. galeobdolon
104 Alm. Brunelle	+++ vej	Prunella vulgaris
105 Skov-Galtetand	+++	Stachys sylvatica
106 Glat Vejrbred	+ vej	Plantago major
107 Knoldet Brunrod	++	Scrophularia nodosa
108 Tveskægget Ærenpris	++	Veronica chamaedrys

Dansk-navn	Hyppighed	Latinsk navn
109 Læge-Ærenpris	+	Veronica officinalis
110 Nælde-Klokke	++	Campanula trachelium
111 Aks-Rapunsel	++	Phyteuma spicatum
112 Burre-Snerre	+	Galium aparine
113 Trenervet Snerre	++ bryn	Galium boreale
114 Skovmærke	+++	Galium odoratum
115 Desmerurt	++	Adoxa moschatellina
116 Krybende Baldrian	++	Valeriana sambucifolia ssp. procurrens
117 Alm. Røllike	+ bryn	Alchemilla vulgaris
118 Skov-Burre	+	Arctium nemorosum
119 Grå Bynke	++ vej	Artemisia vulgaris
120 Stor Knopurt	+ bryn	Centaura scabiosa
121 Ager-Tidsel	++ bryn	Cirsium arvense
122 Kål-Tidsel	++	Cirsium oleraceum
123 Kær-Tidsel	++	Cirsium palustre
124 Horsetidsel	+ vej	Cirsium vulgare
125 Kær-Hogeskæg	+++	Crepis paludosa
126 Håret Høgeurt	++ bryn	Hieracium pilosella
127 Rank Høgeurt*	++ bryn	Hieracium rigidum
128 Alm. Kongepen	++ bryn	Hypochoeris radicata
129 Haremad	+++ vej	Lapsana communis
130 Skov-Salat	+	Mycelis muralis
131 Skov-Brandbæger	+	Senecio sylvaticus
132 Lugtløs Kamille	+ vej	Tripleurospermum inodorum
133 Mælkebøtte sp	++	Taraxacum sp.
134 Alm. Gyldenris	+++	Solidago virgaurea
135 Følfod	++ vej	Tussilago farfara
136 Lyse-Siv	++ dam	Juncus effesus
137 Mangelblomstret Frytle	++	Luzula multiflora
138 Stor Frytle	++	Luzula sylvatica
139 Forlænget Star	++	Carex elongata
140 Pille-Star cfr.	++	Carex pillulifera cfr.
141 Akselblomstret Star	+++	Carex remota
142 Tyndakset Star	++	Carex strigosa
143 Skov-Star	+++	Carex sylvatica
144 Alm. Hvene	++	Agrostis capillaris
145 Skov-Stilkaks	+++	Brachypodium sylvaticum
146 Sildig Skov-Hejre	++	Bromus r. ramosus
147 Skov-Rørhvene	+++	Calamagrostis arundinacea
148 Kamgræs	++ bryn	Cynosurus cristatus
149 Alm. Hundegræs	+ vej	Dactylis glomeratus
150 Skov-Hundegræs cfr	+	Dactylis polygama cfr
151 Mose-Bunke	+++	Deschamsia caespitosa
152 Bølget Bunke	+++	Deschampsia flexuosa
153 Hundekvik	++	Roegneria canina
154 Kæmpe-Svingel	++	Festuca gigantea
155 Manna-Sodgræs	++	Glyceria fluitans
156 Krybende Hestegræs	++	Holcus mollis
157 Skovbyg	++	Hordelymus europaeus
158 Enblomstret Flitteraks	+++	Melica uniflora
159 Miliegræs	+++	Milium effesum
160 Rørgræs	++	Phalaris arundinacea
161 Tagrør	+++	Phragmites australis
162 Lund-Rapgræs	+ bryn	Poa nemoralis
163 Liden Andemad	+++ dam	Lemna minor
164 Lijekonval	+++	Convallaria majalis
165 Majblomst	+++	Majanthemum bifolium
166 Stor-Konval	+++	Polygonatum multiflorum
167 Kantet Konval	+	Polygonatum odoratum
168 Gul Iris	+++	Iris pseudacorus
169 Skov-Hullæbe	+++	Epipactis helleborine
170 Skov-Gøgebjerg	++	Platanthera chlorantha

Bog anmeldelse

Nordens pattedyr af Birger Jensen. Grafisk tilrettelæggelse og typografi: Axel Surland. Akvareller: Steen Langvad. Gad. København 1993. ISBN 87-00-34392-7. Pris 298 kr.

Populære udgivelser vedrørende fugle, felthåndbøger o.l. er talrige, hvorimod tilsvarende litteratur om pattedyr forekommer sjældent.

Den netop udkomne bog er meget forskellig fra tidligere udgivelser, som det falder naturligt at sammenligne med. Ganske vist er det bogens sigte at behandle emner som artsbestemmelse og udbredelse, men man bliver sparet for lange indledende udrædninger om systematik og morfologi mv.

Om intentionerne med bogen fortælles der i et kort og klart skrevet forord, hvor det bl.a. hedder: "Der er lagt vægt på det, man som interesseret kan se og høre til pattedyrene ude i naturen, og til de sportegn de efterlader". Man aner, at der kunne være tale om en felthåndbog, men i realiteten er indholdet for omfattende til, at den kan rubriceres som en sådan.

Hver art omtales under overskrifterne Forekomst, Levested og levevis, Udseende, Stemme og lyd, Forplantning, Føde, Sportegn, Relation til andre dyr og til mennesket. De 325 sider er tæt pakket med informativ tekst, og man føler at have en bog i hånden, der fysisk kan virke lille, men fagligt har et betydeligt format.

Under læsningen fornemmer man hele tiden den bredt funderede zoologs kunnen. Fremstillingen nyder endvidere godt af forfatterens alsidige felterfaring, herunder hans indgående kendskab til såvel danske som skandinaviske biotyper. Jævnligt informeres der om karakteristiske adfærdstræk ofte med tydelig understregning af, hvilke oplevelsesværdier det kan indebære at studere pattedyr, hvor de hører hjemme.

Kapitlet vedrørende flagermus må fremhæves som særdeles værdifuldt. Her delagtiggøres læseren i forfatterens livslange erfaringer med en gruppe pattedyr, som kun altfor få hidtil har vovet at give sig i kast med.

Typografien og den grafiske tilrettelæggelse er der taget godt hånd om. Enkelte udbredelseskort er dog knapt så præcise, som man kunne forvente. At egernet forekommer almindeligt - og fjeldlemningen kun sporadisk i Finnmarken, er således meget i strid med virkeligheden. Såvel illustrationer som tekst nyder godt af bogens gode papirkvalitet. De benyttede fotos er overvejende valgte og af pæn standard. Hasselmusen (s.117) og skovmuse (s. 127) ligner dog ikke helt sig selv. Et foto af en hasselmusrede - artens fornemste sportegn - havde været ønskelig, bl.a. for at gøre en sammenligning med dværgmusreden (s. 119) mulig. Akvarellerne er af vekslende kvalitet. Som det er set så mange gange tidligere, har kunstneren haft størst problemer med at tage de mindste arter på kornet.

Disse mangler ændrer dog ikke ved det faktum, at denne udgivelse tjenersåvel forfatter som forlag til stor ære. Bogen bør ikke mangle i noget nordisk fagbibliotek og vil være en god investering for enhver interesse-ret. Køb den.

Helge Walhovd

Studier over livscyklus og adfærd hos den rødringede rovtæge *Rhinocoris annulatus* (L.). (Heteroptera: Reduviidae)

Søren Tolsgaard,
Saralystparken 31,
8270 Højbjerg

Studies on the lifecycle and behavior of *Rhinocoris annulatus* (L.). (Heteroptera: Reduviidae)

Rhinocoris annulatus is a rare dweller in northern Europe, where it can be found on birches in warm and sunny heathlands, often along raised bogs. It is the northernmost species of this mainly tropical genus, consisting of bright colored "monsters", often with parental care.

Wagner (1967) claims that it hibernates as adult, this is probably according to German observations. Jensen-Haarup (1915, 1924) found a group of full grown nymphs in April, and this Danish observation inspired me to a further study on the lifecycle of *R. annulatus*.

A female captured in May 1992 readily produced eggs in a little terrarium. Clutches consisting of 5-12 eggs were placed on leaves of birch almost every day, as long as she was well provided with food. About 200 eggs were produced, until she died in late July. The 1. instar nymphs appeared after 10-12 days and they easily fed on aphids, later on Miridae and other insects. Whenever starving they also fed on each others.

Around the middle of July, while eggs were still produced, the eldest nymphs had reached the 5. premature stage. This last nymphal stage was prolonged, somehow, as the tendency to mature in autumn was very small. Only 2 specimens hibernated as adults, 18 as 5. instar nymphs, and 12 as 2.-4. instar nymphs.

Most of these specimens survived during the winter, but when exposed to sun again in April, there was short of food, and most of the smaller nymphs were eaten. But all the 5. instar nymphs matured within a few days in late April and early May, and soon they began to mate and breed.

Through 1993 more observations have shown, that females sometimes do care about the eggs, specially when stressed, due to drought, hunger etc. But generally they do not take any care, and it may be assumed, that a long period of egg-production is a more beneficial strategy for the species, or mainly so in a northern climate.

Da den rødringede rovtæge i sommeren 1987 blev genfundet i Gjærn Bakker, var det næsten 50 år siden, at den sidst var meldt her fra Danmark (Tolsgaard 1989). Arten var i begyndelsen af 1900-tallet ret udbredt omkring Silkeborg, samt kendt fra Lindum Skov, Hals og Tisvilde. Siden ovennævnte artikel blev publiceret, er den tillige meldt fra Rømø Sønderland, 1983 (K.-G. Bernhardt, pers. meddl.).

Rhinocoris annulatus er også sjælden i vore nabolande, idet den ikke er kendt fra De britiske Øer, mens den lever på enkelte lokaliteter i Skandinavien og i det nordlige Tyskland. Ofte ses den på birketræer i varmebegunstigede, lysåbne krat, især ved

kanten af højmoser, eller på noget tilgroet lynghede – og den må her betragtes som en truet art med små, isolerede ynglepopulationer.

I Sydeuropa er arten vidt udbredt, og mod øst, f.eks. i Kaukasus, er der beskrevet flere underarter. De sydeuropæiske eksemplarer adskiller sig dog allerede betragteligt fra vore, både i habitus og biotopkrav, og det er interessant, hvorvidt en art, der har så stor udbredelse, tillige har forskellige livsbetingelser i de forskellige dele af udbredelsesområdet.

Flere andre *Rhinocoris*-arter lever i Mellem- og Sydeuropa, og i troperne omfatter slægten talrige arter. Nogle er af stor be-

tydning som predatorer, eller endog som vektorer for patogene mikroorganismer. Da mange arter endvidere har en ret specialiceret yngelpleje, er de blevet studeret i laboratorier verden over, såvel af veterinære årsager, som af adfærdsforskere og sociobiologer. Ambrose & Livingstone (1989) opsummerer en del information om dette emne.

R. annulatus synes dog ikke hidtil at være nærmere undersøgt. En tysk kapacitet indenfor litteraturen, Wagner (1967: 41), angiver, at den overvintret som imago, mens nymfen udvikler sig i juni-juli. Oplysningerne er antagelig baseret på tyske iagttagelser, men Wagner gør desværre ikke nærmere rede herfor. De daterede danske eksemplarer er alle imagines, som er fundet i perioden 24. maj – 7. juli, samt et enkelt eksemplar fra september.

Jensen-Haarup (1915, 1924), en velkendt redaktør og heteropterolog, skrev en beretning om en flok udvoksede *R. annulatus*-nymfer, som han iagttog ved Thorsø sent i april 1915. Et hjembragt eksemplar forvandlede sig få dage senere til imago. Disse omstændigheder tyder på, at arten kan overvintre som nymfe, og jeg blev herved yderligere inspireret til at studere dens livscyklus på nærmere hold.

NYE FORSØG OG IAGTTAGELSER

Selv om jeg nu længe har vidst, hvor den rødringede rovtæge har en population, gik der dog flere år, før det igen lykkedes at finde eksemplarer, som kunne give et grundlag for flere iagttagelser. Men sent i maj 1992 fandt jeg et par (♂ & ♀), der blev anbragt i et terrarium med birkegrene, eksponeret for sollys og forsynet med foder i form af larver og insekter.

Som andre tæger har *R. annulatus* en sugesnabel, der anvendes til at udsuge foderemnet, og denne store rovtæges stik er da heller ikke smertefrit for mennesker. Imago angriber mange forskellige byttedyr, selv myrer kan den tage. Hovedparten af dens kost består dog af herbivore insekter, der ofte findes i mængde på birketræer – og selv om en larve er dækket af lange børster, eller f.eks. udsondrer et ubehageligt

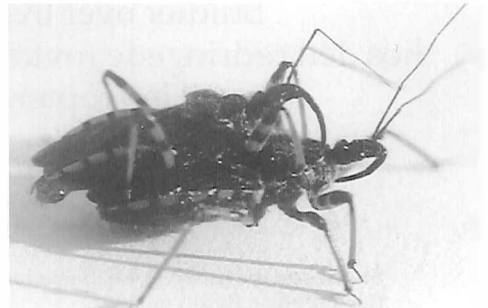

Fig. 1: Parringen hos *R. annulatus* kan ofte vare i adskillige timer.

The mating of *R. annulatus* may often last for several hours.

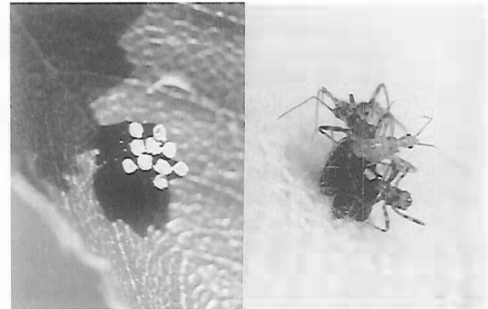

Fig. 2: T.V.: Et bundt æg på et blad. T.H.: Nymfer forlader æggene.

Left: An egg-clutch on a leaf. Right: Nymphs leaving the eggs.

sekret, forhindrer det ikke tægen i at udsuge den.

Rovtægerne trivedes øjensynlig godt, og allerede efter et par dage havde hunnen lagt de første æg. De ca. 2 mm lange, tøndeformede og blankt sorte æg med hvide "låg" blev anbragt i opretstående bundter á 5-12 æg, oftest på oversiden af et birkeblad, sjældnere på birkens grene eller bark. Hun lagde nu æg i sådanne bundter med 1-2 dages mellemrum og vedblev hermed til hun døde sidst i juli, kun afbrudt af længere pauser, hvor ægproduktionen tilsyneladende indstilledes, når jeg ikke fodrede tilstrækkeligt.

Det er flere gange hændt, at jeg i forsommeren har set *R. annulatus*' æg på birketræer i Gjern Bakker, og det kan faktisk være en lettere metode til at lokalisere arten, end at finde tægen selv. Nymferne har jeg aldrig set i naturen, men nu blev der rig lej-

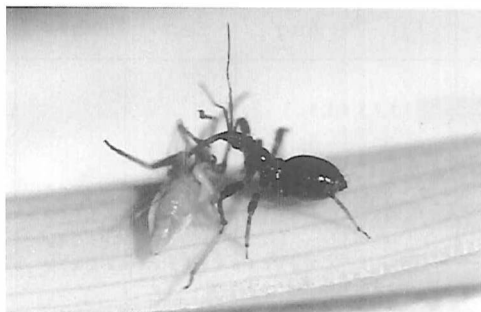

Fig. 3: En nymfe i 4. stadium udsuger en blomstertæge (*Stenodema sp.*).

A 4. instar nymph is sucking out a mirid bug (*Stenodema sp.*).

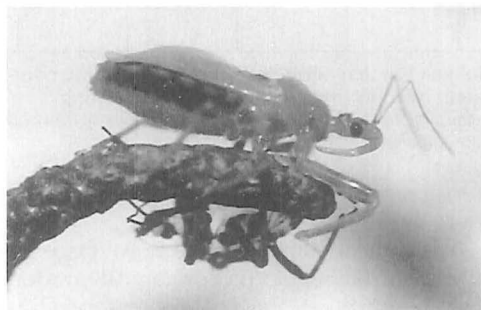

Fig. 4: En blød og skinnende rød imago har lige forladt sin sidste nymf hud.

A soft and quite scarlet adult has just left its last nymphal skin.

lighed til at følge alle stadier i det lille terrarium. Æggene klækkede efter ca. 10-12 døgn og de 2-3 mm lange nymfer blev i begyndelsen fodret med bladlus, senere med det samme foder som de kønsmodne dyr, d.v.s. alt af passende størrelse, især bladbiller og blomstertæger, samt larver og nymfer af disse og andre insekter.

Nymferne voksede hurtigt til, og allerede midt i juli var de første nået til 5. og sidste nymfestadium. Hunnen lagde stadig æg, hvoraf de sidste klækkede i august, så der var stor spredning i afkommets alder og størrelse. Nu kunne man måske forvente, at de ældste nymfer ville forvandle sig til imagines inden længe, men det 5. stadium syntes at være forlænget. Selv om de blev fodret og holdt omkring 20°C helt til slutningen af september, var der ingen, som forvandlede sig.

De første dage i oktober mens temperatu-

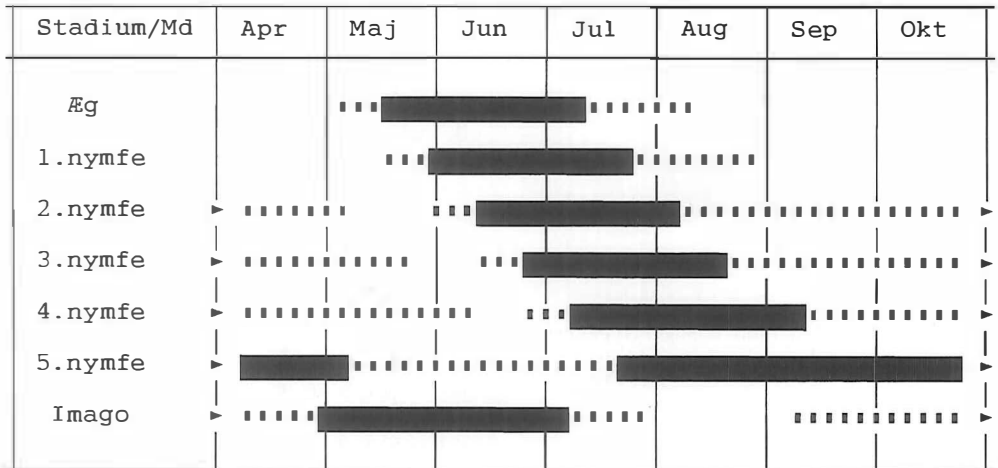
ren faldt, idet terrariet nu blev anbragt i et uopvarmet rum, var der to nymfer, som forvandlede sig. Herudover var der 18 nymfer i 5. stadium og 12 nymfer i 2-4. stadium, der gik ind i overvintringsfasen. Hunnen havde lagt omkring 200 æg – men de større nymfer var temmelig rovgribske overfor deres mindre søskende, så der havde været et betydeligt svind i antallet. Alligevel havde de tendens til at overvintrere i flok.

Overvintringen foregik næsten uden tab, og i april 1993 kom de atter frem i den varmende sol. Der var store problemer med at skaffe foder på dette tidspunkt, og det gik igen ud over de mindre nymfer, hvoraf kun én enkelt klarede sig. Nymferne i 5. stadium forvandlede sig alle sammen sidst i april eller tidligt i maj, hvilket stemmer helt overens med Jensen-Haarups ovennævnte iagttagelser. Og knap var de forvandet, før parring og æglægning var i gang ...

Sommeren 1993 har således givet rig anledning til yderligere studier, bl.a. har jeg i nogle tilfælde set, at hunnerne har bevogtet deres æg, især når der var tørke, sult eller andre stress-faktorer. Én lagde endog flere ægbundter på samme sted og passede dem i dagevis. Generelt set har *R. annulatus* dog langt fra så omhyggelig yngelpleje som sine tropiske slægtninge, hunnen kan lægge vidt spredte æg i flere uger efter en parring, og afkommet klarer sig selv.

Ofte ses i øvrigt en rivaliserende adfærd, hvor tægerne truer hinanden med løftede forben, denne adfærd anvendes også mod andre angribere. *R. annulatus* er dog, trods sine skræmmefarver og ofte ret truende adfærd, ret forsvarsløs mod større predatorer. Det gælder især nymfen, som åbenbart også lever mere skjult. På grund af artens sjældenhed og nymfens skjulte levevis, er der således flere væsentlige forhold ved dens levevis i naturen, der ikke er udforsket.

Det var ikke helt uden spor i samvittigheden, at jeg havde indsamlet materiale af en så sjælden art, så i juli 1993 satte jeg en stor flok nymfer ud på den lokalitet i Gjærn Bakker, hvor deres "bedsteforældre" blev fundet året før. Nogle enkelte nymfer over-

Tabel 1: Livscyklus hos *R. annulatus* i Danmark. Sorte blokke viser den normale cyklus. Stiplede linier omfatter mere usædvanlige fund. Pile i oktober og april angiver overvintringens begyndelse og slutning. *Lifecycle of *R. annulatus* in Denmark. Black blocks show the common cycle. Dotted lines include some more unusual findings. Arrows in October and April indicate the start and the end of overwintering.*

vintret dog atter i terrariet, det gælder bl.a. den overlevende 2. stadiums-nymfe fra vinteren 1992, der nu er nået til 5. nymfestadium og overvintrer for anden gang.

KONKLUSION OG DISKUSSION

Laboratoriestudierne viser, at danske *R. annulatus* har evne til at overvintrere både som imagines, samt i 2.-5. nymfestadium. Det normale er tilsyneladende, at arten overvintrer i 5. nymfestadium, forvandling og parring sker i forsommeren, mens nymferne udvokser i løbet af sommeren. Sidste nymfestadium forlænges ofte betydeligt i sensommeren, hvilket bevirker, at næsten alle individer kønsmodnes kort efter overvintringen. Der forekommer dog afvigelser fra dette mønster, og sent udviklede nymfer kan overvintrere to gange.

Der er kun observeret svag tilbøjelighed til, at hunnen viser omsorg for sine æg. De æg jeg har observeret i naturen, har da heller ikke været bevogtede. Den langstrakte æglægningsperiode uden yngelpleje kan muligvis være en tilpasning til Nordens tempererede klima, hvor æggene kun modnes langsomt, og fordelene ved, at hunnen finder mere føde til sig selv og derfor lægger flere æg, er muligvis af selektiv betydning. I visse tilfælde, især under stress,

forbliver hunnen dog ved sine æg i op til flere dage.

Alt i alt er den rødringede rovtæge en uhyre sårbar beboer på vore breddegrader. Denne nordligste gesandt fra en farvestrålende slægt af eksotiske "monstre" er eksklusivt knyttet til varmebegunstigede, lysåbne krat, hvor der endvidere skal være rigelig føde i form af herbivore insekter. Forhåbentlig har arten stadig enkelte fritsteder på de hedearealer, hvor hensynsfuld pleje går forud for rationel og mere kortsigtet drift. Det gælder særlig for de afvekslende og smukt beliggende hedekrat og højmoser i Gjern Bakker.

LITTERATUR

- Ambrose, D. P. & D. Livingstone, 1989: Diversity of eggs and oviposition behavior in assassin bugs. *Environment and Ecology* 7: 582-590.
- Jensen-Haarup, A. C., 1915: *Harpactor annulatus* L. *Flora og Fauna* 21: 130-132.
- 1924: Hemipterological Notes and Descriptions III. 24. To the biology of some Heteroptera. *Ent. Meddr.* 14: 334-336.
- Tolsgaard, S., 1988: Bidrag til karakteristik af Gjern Bakker. *Gejrfuglen* 24: 136-140.
- 1989: Forekomst og et nyt dansk fund af *Rhinocoris annulatus* (L.) (Heteroptera, Reduviidae). *Ent. Meddr.* 57: 169-172.
- Wagner, E., 1967: Die Tierwelt Deutschlands. 55 Teil: Wanzen oder Heteropteren. II: Cimicomorpha.

Egetræerne og fortiden

Eiler Worsøe
Lundbjergvej 2
Værum, 8900 Randers

"EN REST AF FORTIDENS SKOVE"

"I 1909 købte og fredlyste Staten på Initiativ af Overførster Dr. P. E. Müller en stor Del af Hald Egeskov, hvorved der skabtes Mulighed for at bevare en af de få i vort land tilbageværende statelige Egeskove på magert Istidsland, en Rest af Fortidens vidtstrakte Skovarealer i denne Egn". Det siger Knud Jessen, professor i botanik ved Københavns Universitet i 1934 i sin begrundelse for at sikre egeskov og hede ved Hald Sø gennem en fredningskendelse.

Professoren ser krattets bundvegetation som egenartet for den oprindelige jyske egeskov, vidt forskellig fra andre egeskove i Skandinavien og Tyskland. Han ser tilmed heden som noget blivende, han tror simpelthen ikke på, at den på langt sigt trues af tilgroning. Vel sætter fyrren frøplanter i heden, siger han, men "uden at der dog synes at være nogen Mulighed for, at Heden kan udvikles til Skov, og efter Rensning af Stanghede for Fyrretræerne vil den hurtigt indtage den oprindelige Hedekarakter".

Det troede selv vore mest vidende videnskabsfolk endnu på den tid. Erfaringsgerne har siden vist os noget andet. Til gengæld har vi indført "landskabspleje" eller "naturpleje", som nogle ynder at betegne nutidens fortsættelse af tidligere bondegenerationers driftsformer. Havde vore videnskabelige forgængere imidlertid ikke troet, at Hald Ege var en slags oprindelig natur, så havde vi måske nu haft en granplantage i stedet for den smukke og minderige skov.

EGEKRAT FRA STÆVNINGSDRIFT

For nutidens kulturhistorikere, der med deres kendskab til pollenanalysernes resultater godt ved, at vore skove og heder

ikke er uforstyrret, oprindelig natur, overrasker det ikke, at der inde i Hald Ege findes såvel bronzealderhøje som jernalderagre. Spontant fornemmer man, at træerne skal med i skovens billede af fortiden sideordnet med de egentlige jordfaste fortidsminder. Fornemmelsen bekræftes, når man på næsten hver eneste af de gamle egestammer finder et stort ar ved grunden. Det er den slags ar, der opstår, når man ved stævningsdrift eftertynder de mange støds kud, der fremkommer ved nedskæring af træet, når det er hugget en forudgående vinter.

Og hugget blev der gennem umindelige tider, tilfældigt eller i fast omdrift af bestemte arealer. Man huggede for at få træ til brænde og gavn, for at få lys til bunden til græs og små marker. Træerne skød igen fra rod og fra stød med en intensitet som af det evigeliv. Årtusinder før var man startet i en urskov. Men urskov holder sig ikke, når man hugger for meget i den. Så forvandles den tid efter anden til en kulturskov med stævning, regelmæssig nedskæring af træer med foryngelse uden plantning som resultat. Det bevidnes af gravhøje og gamle agre, der altid blev anlagt på åben bund. Knud Jessens og andres iagttagelser af en egenartet skovbundsvegetation skal ses i sammenhæng med tidligere tiders brug af skoven. Også andre træarter, træer der kunne have været her, fortæller historie.

EGENE ER MINDER

Stævningsdriften eller lavskovsdriften var vidt udbredt i hele den gamle verden, kendt siden bondestenalder i Norden, beskrevet i antikkens Rom og fra Tysklands middelalder for nu blot at nævne et par af de mangfoldige eksempler, der kendes.

Man kan såmænd træffe den slags skove i drift stadigvæk, som en undtagelse i Norden, som noget normalt ved Middelhavet og på Balkan.

Stævningsdriften har omfattet vældige arealer, men dens udbredelse er svundet ind sammen med skovene. Endnu omkring 1900 var den i England 217000 ha eller 30 % af al landets skov. I Tyskland var den på samme tid 500000 ha eller 44 % af det samlede løvskovsareal. I Provence findes der fortsat 5000 km² af tidligere og nuværende stævningsskov af dun-eg. Blandt historiske minder må disse omfattende træbevoksede områder være blandt de største og vigtigste, og dog nævnes de næsten aldrig af historikere.

Hald Ege, engang egekrat, nu høj skov af eg, er blot et ud af mere end 500 krat spredt over det danske land, overvejende vest for isens hovedstilstandslinie ned gennem Jylland. "De jyske egekrat" taler man om i det område. De ligger på kanten af ådale og bakkeøer i dyrket mark. Færrest er der på hedesletterne, men de var der for et par hundrede år siden. Med den slags skov, gammel naturskov kan vi kalde det, er det gået tilbage gennem de sidste 200 år eller mere.

Mod øst i Danmark, øst for israndslinien, har krattene en forkærlighed for det kystnære, men der er ikke samme krattæthed her. Til gengæld findes de spredt over det hele, alle disse egenavne, som egne engang selv må have været spredt: Egedal, Egehoved, Egense, Egehøj, Egholm. Nogle af navnene fortæller om landskabets udseende omkring de forsvundne egeforekomster: Egeris, Egemade. Der er krat opvokset til høj skov som på Skejten ved Guldborgsund, og der er sølle, vindblæste purrer som under Helgenæs ved Nakskov Fjord.

EGEN SEJRER OVER BØGEN

Man har mange andre slags stævningsskove bevaret, mest ude af drift, men undtagelsesvis i brug endnu: af rød-el og ask, af hassel og naur. Men de er tydeligt af en anden sort end egeskovene, selvom de er mindst lige så spændende. Hvad er det da så, der gør egne til noget særligt? Hvorfor

har de den store og særprægede udbredelse? Hvorfor har de overhovedet fået lov til at stå?

Egen har evnen til at kunne spire i græs og lyng i det åbne land. Den tager sig op gennem urte- og halvbuskdækket. Den svides kun lidt af frost, når den får toppen op i luften. Den dør ikke, fordi en ko bider en ende af den. Siden tåler den utallige gange at blive sat på roden. Fra frøtræerne og ud i græsset kommer den med sine venner musene og skovskaderne, som flytter dens agern.

Hvor bøgens frugt, bog, falder i græs, bliver kimplanten ædt af musene. Har den en sjælden gang lejlighed til at nå op i lyset, bliver den svedet af første frost. Falder frugten under den gamle bog, stopper kimplanten snart på grund af skygge og sur morbund, hvor den ikke får hjælp. Den dør af at blive sat på roden, om ikke første gang så siden, lige bortset fra i de nordjyske egne, hvor den kan lave omfattende, mangestammede træer, som man i Vendsyssel betegner "røller". Fra egekrattene forsvinder den i modsætning til de mere velegnede træer hassel og småbladet lind.

I det vestlige Danmark er det vel gået sådan siden Arilds tid. Mod øst er krattene mest en nyere foreteelse i overdrevenes yderste kanter mod havet og andre steder, hvor vind og græsning er modstandere af skov.

LAD DOG EGENE STÅ

Krattenes enkelte stub- eller rodskud fik førhen ikke lov til at opnå mere end vognstangs dimension, siden mest kun kosteskafts tykkelse. Det lignede ødelæggelse af skov. Det kunne let blive det. Men det var en flersidig skovdrift. Det endte med, at man en skønne dag opgav driften og lod krattet gå til vejrs.

Nu er der i en radius på 15 km omkring Viborg krat i mange stadier efter ophørt drift, vel ca. 50 foruden ét enkelt fortsat i brug til græsning. Nogle står med ret tætstillede stammer fremvokset af rodskud som i Fårup Dybdal – netop her, hvor der græsses endnu, netop her, hvor omkørselsvejen omkring Rødkjærbro helt unødigt

skal ødelægge et særpræget kulturminde. Det græssede krat har ingen underskov. Så såre græsningen falder bort, vokser underskov frem, som det kan ses i den ene af Bol-ler Krats parter. I Hald Ege ophørte græsningen i hovedsagen omkring 1850 efter en sidste nedskæring omkring 1820.

Var Hald Ege nu ikke blevet fredet, men ryddet, så havde træerne alligevel nok fået lov til at blive stående på de allerede dengang fredede bronzealderhøje, sådan som de nu står på nogle gravhøje i marker ved Fårup som minde om krat, der engang voksede her.

Alle egekrattene, lav pur eller høje træer, er siden 1991 fredet gennem skovloven.

Med de tidligere omgivelsers planteverden og noget af dyreverdenen bevaret er højene ikke mere kun jordfaste fortidsmin-der, de er også kulturhistoriske og botani-ske lokale småmuseer. Og det er ikke kun egetræer og egebundne svampe, der vok-ser i dem. På mange åbne høje trives hede-planterne fint, som man kan se det på de mange høje ved Almind. Andre steder, hvor højenes græstørv er af større nærings-indhold med en anelse kalk, vokser over-drevsplanterne som Odsherreds nikkende kobjælder.

Som ved Viborg ligger højene ud over landet som monter, der minder om for-fædre og forsvunden natur. Således vil det forblive, så længe der er vilje til at opret-holde landskabsplejen. Ophører den, forsvinder den levende del af det gamle land i løbet af ganske få år.

LITTERATUR

- Häggström, C.-A. 1992: Skottskogar och skottskogs-bruk. – Nordenskiöld-samfundets tidsskrift 51: 85-112. Helsingfors.
- Jessen, K. 1934: Bemærkninger om Egeskoven og He-den ved Hald Sø. – Dansk Naturfredning. Danmarks Naturfredningsforening. Aarsskrift 1933-1934: 96-98.
- Oksbjerg, E. 1977: Naturbegrebet. – København.
- Worsøe, E. 1981: Skovene ved Hald før og nu. – Flora og Fauna 87: 63-72.

Modtagne publikationer

Thorkild A. Nielsen, 1993: Tur Natur. 162 sider. Pris 148 kr. Gad. ISBN 87-12-02408-2.

Bogen er en lille felthåndbog med eksempler fra både dyre- og planteverdenen, beregnet på at give større oplevelser og dybere indsigt for de, som går ture i naturen. Måned for måned udvælges naturtyper som på det pågældende tidspunkt giver gode muligheder for naturoplevelser. Hver måneds afsnit slutter med eksempler på specielle muligheder for aktiviteter for såvel voksne som børn.

Horst Altmann, 1993: Giftige planter og dyr. Oversat og bearbejdet af Ole Høst. 143 sider. Pris 128 kr. Gad. ISBN 87-12-02373-6.

Bogen beskriver de planter og dyr, også ikke-danske arter, hvis forsvarsbiologi hos mennesket medfører for-giftninger eller andre komplikationer. I teksten beskrives kendetegn, forekomst, forgiftningssymptomer, førstehjælp og terapi.

Thorkild Høj og Jørgen Dahl, 1993: Danmarks søer. Vestsjællands Amt. 184 sider, stort format. Pris 368 kr. Strandbergs forlag ApS. ISBN 87-7717-082-2.

Bogen er andet bind i serien Danmarks søer, hvis første bind omhandlede søerne i Storstrøms Amt og Bornholm. Der berettes om de enkelte søer ud fra geografi-ske, kulturhistoriske og miljømæssige synsvinkler, li-gesom fiskeriet og fiskebestandene bliver beskrevet.

Søren Olsen, 1993: Naturlokaliteter i Østjylland. 55 sider. Pris 98 kr. ISBN 87-89018-16-8.

Heftet er det andet i en serie om danske naturlokalite-ter. En bibliografi for de der søger oplysninger af zoolo-gisk og botanisk art fra en bestemt lokalitet. Lokalite-terne er ordnet alfabetisk og dækker Århus og Vejle amter. Bibliografiens materiale baserer sig på artikler, foldere, hæfter, rapporter, bøger og kapitler i bøger for perioden 1971-1990.

Miljøministeriet, Skov- og Naturstyrelsen, 1992: Status for beskyttelse af Marine områder i Danmark med angivelse af mulig fællesnordisk beskyttelsesinteresse. 74 sider. ISBN 87-601-3557-3.

Miljøministeriet, Skov- og Naturstyrelsen, 1993: Oplæg til forvaltningsplan for Danmarks padder og krybdyr. 170 sider. Pris 50 kr. ISBN 87-601-3675-8.

Sønderjyllands Amt, 1993: Grønne projekter. Natur-, miljø- og friluftsp projekter udført af Sønderjyllands Amt 1988-92. ISBN 87-7586-248-0.

Århus Amt, 1993: Naturforvaltning i Århus Amt 1992. 20 sider. ISBN 87-7295-755-7.

Jørgen Terp Laursen, 1993: Ugler i Danmark. Natur og Museum 32. årgang nr 1. 32 sider. Pris 38 kr. Naturhi-storisk Museum, Århus.

Thomas Secher Jensen

INDHOLDSFORTEGNELSE

Niels Faurholdt og Bernt Løjtnant: Høje Møns og Høje Rügens Orchidéer.....	83
Carl Chr. Kinze: Ny dansk stranding af almindelig næbhval (<i>Mesoplodon bidens</i>) og oversigt over hidtidige danske fund.....	99
Erik Buchwald: Storbladet Lind og Sort Pil som nye arter for Jylland.....	105
Søren Tolsgaard: Studier over livscyclus og adfærd hos den rødringede rovtæge <i>Rhinochoris annulatus</i> (L.). (Heteroptera: Reduviidae).....	109
Eiler Worsøe: Egetræerne og fortiden.....	113
Bog anmeldelser.....	98,108
Modtagne publikationer.....	115

Formændene for de foreninger, der har FLORA og FAUNA som medlemsblad:

Jylland: studielektor *Ernst Torp*, Nørrevang 19, 7300 Jelling.

Lolland-Falster: boghandler *Erik Pontoppidan*, Sundtoften 230, 4800
Nykøbing F.